

УДК 373.5.016:[34+94]

№ держреєстрації 0115U003081

інв. №

Національна академія педагогічних наук України
Інститут педагогіки
04053, м. Київ-53, вул. Січових Стрільців, 52-д
тел. 481-37-12

ЗАТВЕРДЖУЮ

Директор Інституту педагогіки
НАПН України
_____ О. М. Топузов

_____ 2017 р.

«Затверджено»

на засіданні відділу суспільствознавчої
освіти Інституту педагогіки
НАПН України
13 листопада 2017 р.
протокол № 12

ЗАКЛЮЧНИЙ ЗВІТ

про науково-дослідну роботу

**«Методика компетентнісно орієнтованого навчання історії та
правознавства в основній школі»
(2015-2017 рр.)**

Керівник НДР
к. пед. наук

Т. О. Ремех

Київ-2017

СПИСОК ВИКОНАВЦІВ

Керівник НДР,
завідувач відділу,
кандидат педагогічних наук

Ремех Т. О.

Головний науковий співробітник,
доктор педагогічних наук,
професор

Пометун О. І.

Головний науковий співробітник,
доктор педагогічних наук,
професор

Гупан Н. М.

Головний науковий співробітник,
доктор історичних наук,
професор

Ткаченко В. В.

Старший науковий співробітник,
кандидат педагогічних наук

Мацейків Т. І.

Старший науковий співробітник
кандидат педагогічних наук

Мороз П. В.

Старший науковий співробітник,
кандидат педагогічних наук

Власов В. С.

Старший науковий співробітник,
кандидат педагогічних наук

Малієнко Ю. Б.

Старший науковий співробітник,
кандидат філософських наук

Кришмарел В. Ю.

Науковий співробітник

Мороз І. В.

РЕФЕРАТ

Заключний звіт за виконання НДР складається з передмови, вступу, основної частини, списку публікацій співробітників відділу за темою дослідження. Заключний звіт викладено на 64сторінках (43 – основний текст, 12 – список публікацій).

Звіт відображає результати науково-дослідної роботи співробітників відділу суспільствознавчої освіти з теми «Методика компетентісно орієнтованого навчання історії та правознавства в основній школі» (реєстраційний номер № 0115U003081). *Початок дослідження*– січень 2015 рік;*закінчення*– грудень 2017 р.

Ключові слова: методика, компетентісно орієнтоване навчання, основна школа, історія, правознавство, навчання, підручник, компетентності.

Основні конструктивні та техніко-економічні показники: відповідність роботи нормативним документам НДР і сучасним вимогам до організації навчання історії та правознавства в загальноосвітньому навчальному закладі.

Одержані результати: теоретико-методичні засади компетентісного підходу у навчанні історії; сутність і структура компетентностей учнів, які формуються в процесі навчання історії та правознавства в основній школі; психолого-педагогічні та методичні вимоги й умови щодо формування ключових та предметних компетентностей учнів основної школи в навчанні історії та правознавства в основній школі; шляхи проектування і системної реалізації методики навчання історії та правознавства на основі компетентісного підходу; організаційні форми, методи і засоби навчання історії та правознавства в основній школі на основі компетентісного підходу з урахуванням сучасних досягнень дидактики і психології; науково-методичне забезпечення курсів історії та правознавства в основній школі на основі компетентісного підходу. Теоретично обґрунтовані й експериментально перевірені результати дослідження *представлено* в рукописах посібників.

Новизна отриманих результатів полягає: в науковому *обґрунтуванні* теоретико-методичних засад формування предметних і ключових компетентностей учнів основної школи в навчанні історії та правознавства; *розробці та експериментальній перевірці* моделі компетентісно орієнтованої методики навчання історії та правознавства в основній школі; *визначенні й обґрунтуванні* процедур цілевизначення, відбору відповідних змісту, форм і методів навчання й оцінювання його результатів, шляхів проектування і системної реалізації методики навчання історії та правознавства на основі компетентісного підходу з урахуванням сучасних досягнень дидактики і психології; *висвітленні* методичних засад дослідницького навчання всесвітньої історії в загальноосвітній школі, *уточненні* поняття тево-категоріального апарату досліджуваної проблеми.

Практична значущість роботи: результати дослідження є складником загального процесу реформування шкільної історичної та правової освіти в

Україні, відбиті у методичних посібниках для вчителів основної школи, викладачів і студентів педагогічних ВНЗ, методичних рекомендаціях і листах МОН України. Вони забезпечують можливість удосконалення навчального процесу в основній школі, адресовані учителям, методистам для використання у масовій педагогічній практиці шкіл України, викладачам і студентам, фахівцям системи післядипломної освіти в процесі підготовки та перепідготовки вчителів.

Ступінь впровадження: нормативні документи, підручники, методичні посібники, науково-методичні статті, виступи на науково-практичних конференціях і семінарах, круглих столах, педагогічних читаннях, нарадах керівників освітніх закладів, лекціях для методистів і вчителів суспільствознавчих предметів.

Галузь використання: теорія і методика навчання історії, педагогіка, загальноосвітня основна школа, система вищої педагогічної та післядипломної освіти.

ЗМІСТ

Перелік умовних позначень	6
Передмова	7
Вступ	8
Розділ I. Теоретико-методичні засади компетентнісно орієнтованого навчання історії в основній школі	
1.1. <i>О. І. Пометун, Н. М. Гупан, В. С. Власов</i>	16
Розділ II. Методика організації дослідницької діяльності в процесі навчання всесвітньої історії в основній школі	
2.1. <i>П. В. Мороз, І. В. Мороз</i>	23
Розділ III. Особливості методики компетентнісно орієнтованого навчання окремих курсів історії та правознавства у 6-9 класах	
3.1. <i>В. Ю. Кришмарел</i> . Вивчення питань релігії в історії України	28
3.2. <i>Ю. Б. Малієнко</i> . Компетентнісне навчання всесвітньої історії у 7 класі	32
3.3. <i>Т. І. Мацейків</i> . Реалізація етнокультурної складової в історії України	37
3.4. <i>Т. О. Ремех</i> . Методика навчання учнів 9 класу основ правознавства	41
Розділ IV. Результати виконання завдань за наказами і листами МОНУкрainи та НАПНУкрainи	48
Висновки	49
Рекомендації	51
Список публікацій	52

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

НАПН – Національна Академія педагогічних наук України
КМ – Кабінет міністрів України
МОН – Міністерство освіти, науки, молоді та спорту України
НДТ – науково-дослідна тема
НДР – науково-дослідна робота
ЗНЗ – загальноосвітній навчальний заклад
ВНЗ – вищий навчальний заклад
ДОС – Державний стандарт освіти
ОГ – освітня галузь у Державному стандарті освіти

ПЕРЕДМОВА

Звіт відображає результати НДР співробітників відділу суспільствознавчої освіти з теми «Методика компетентісно орієнтованого навчання історії та правознавства в основній школі» (реєстраційний номер № 0115U003081). Дослідження виконувалось із січня 2015 року по грудень 2017 року за такими *етапами*: моделювальний, формувальний, узагальнювально-впроваджувальний.

Тематика НДР відділу є *актуальною*– вона зумовлена зміною провідної освітньої парадигми, важливістю формування в учнів ключових та предметних компетентностей як невід’ємного складника загальнолюдської культури, необхідністю реалізації нового змісту освіти через упровадження в практику науково обґрунтованої методики реалізації компетентісного підходу в навчанні учнів історії та правознавства в основній школі, гострими потребами вдосконалення практики навчання цих предметів у загальноосвітніх навчальних закладах.

Розроблення теми здійснювалось у процесі виконання співробітниками відділу *індивідуальних підтем*, що виступали складниками колективної теми і реалізують базові компоненти методики компетентісно орієнтованого навчання учнів основної школи суспільствознавчих предметів.

Основними напрямками дослідження є:

- уточнення сутностей структури компетентностей учнів, які формуються в навчанні історії та правознавства в основній школі;
- обґрунтування психолого-педагогічних та методичних умов щодо формування ключових та предметних компетентностей учнів основної школи в навчанні історії та правознавства;
- визначення шляхів проектування і системної реалізації методики навчання історії та правознавства на основі компетентісного підходу;
- розроблення організаційних форм, методів і засобів навчання історії та правознавства в основній школі на основі компетентісного підходу з урахуванням сучасних досягнень дидактики і психології;
- створення та експериментальна перевірка навчально-методичного забезпечення курсів історії та правознавства в основній школі на основі компетентісного підходу.

ВСТУП

Освітня реформа в Україні визначається *зміною* знанневої освітньої *парадигми* на компетентнісну. За компетентнісного підходу результатом навчання будь-якого предмета має стати зростання рівня сформованості ключових і предметних компетентностей учнів. Шкільна суспільствознавча освіта за своїм змістом відкриває широкі можливості для формування в учнів ключових компетентностей, насамперед громадянської, соціальної, загальнокультурної, підприємницької та вміння вчитися. Цей процес чиниться на основі розвитку предметних компетентностей учнів.

Останнім часом у шкільній суспільствознавчій освіті *відбулися певні зрушення* розробці підходів до змісту, структури та організаційно-методичних засад навчання різних предметів, відображені як у Державному стандарті базової і повної середньої освіти, так і в оновлених навчальних програмах та підручниках для основної школи. Трансформація змісту суспільствознавчої освіти в основній школі, що вже відбулася, визначається принципово іншим підходом до його відбору і структурування, які мають слугувати кінцевому результату освітнього процесу – формуванню компетентностей учнів.

Проте сьогодні нерозв'язаними залишаються питання реалізації оновленого змісту в навчанні історії та правознавства, зокрема, як-от питання відбору і застосування форм, методів, технологій і засобів навчання, що мають оптимально вирішувати завдання компетентнісного навчання учнів. Розв'язання цих завдань потребує також змін у підходах до цілевизначення та оцінювання навчальних досягнень учнів як складників навчального процесу. Очевидною є також неготовність більшості вчителів до повноцінної реалізації нового змісту освіти та їхній попит на серйозну методичну допомогу.

Про потребу створення нової методики навчання свідчать дані експериментальних розвідок відділу суспільствознавчої освіти, зокрема, такі: близько 40 % учителів історії та правознавства розуміють компетентність як результат навчання – уміння учнів застосовувати набуті знання; 14 % з них – як знання учнів чи володіння поняттєвим апаратом, 27 % – як предметні вміння учнів; про ставлення учнів згадують лише 5 % опитаних учителів.

Щодо завдань навчання предмета (історії чи правознавства), то значна частина вчителів історії та правознавства (42 %) до основних відносить засвоєння учнями головних фактів і понять та набуття умінь і навичок застосування знань; 15 % опитаних указали засвоєння понять та формування в учнів уміння працювати з документами; всього 21 % учителів вважають основною метою навчання учнів предмета – формування їхніх компетентностей.

До 65% опитаних учителів надають перевагу пояснювально-ілюстративним методам (розповідь, пояснення, демонстрація, традиційна шкільна лекція, робота з підручником); тоді як метод проектів, ділова гра,

дослідження практично не застосовуються у масовій практиці навчання вказаних предметів.

Аналіз досвіду освітніх систем низки держав показує, що одним із шляхів оновлення змісту освіти та навчальних технологій, узгодження їх із сучасними потребами, інтеграції до світового освітнього простору є *орієнтація навчання на компетентнісний підхід* та створення ефективних механізмів його запровадження. Знані міжнародні організації, які працюють у сфері освіти, в останнє десятиліття вивчають проблеми, пов'язані з компетентісно орієнтованою освітою. Серед них – ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, ПРООН, Рада Європи, Організація європейського співробітництва та розвитку, Міжнародний департамент стандартів тощо.

Реалізація компетентнісного підходу до навчання учнів історії та правознавства спирається на результати наукових розвідок, присвячених загальним методичним аспектам упровадження цього підходу в освіті як засобу організації особистісно зорієнтованого навчання (праці Н. Бібік, Г. Єльнікової, І. Єрмакова, О. Локшиної, О. Овчарук, О. Пометун, Дж. Равена, О. Савченко, С. Шишова та ін.), а також на праці, присвячені окремим питанням реалізації компетентнісного підходу в шкільній історичній та правовій освіті (дослідження К. Баханова, В. Власова, З. Возної, О. Кучер, О. Мокрогуза, Т. Ремех, Т. Смагіної, Г. Фреймана та ін.). Єдиним систематизованим посібником із методики навчання історії до сьогодні залишається виданий в 2006 році посібник О. Пометун та Г. Фреймана «Методика навчання історії в школі», який потребує значного оновлення як у частині концептуальних засад змісту сучасної шкільної суспільствознавчої освіти, так і технологічного забезпечення його реалізації.

В останні роки захищено низку дисертаційних досліджень, пов'язаних із питаннями компетентісно орієнтованого навчання учнів історії та правознавства: визначення структури історичної та правової предметних компетентностей та шляхів їх набуття; формування компетентності вчителя історії в процесі вивчення історичних дисциплін у ВНЗ; формування життєвої компетентності учнів у навчанні історії; формування предметної компетентності учнів з історії; розвитку громадянської компетентності учнів засобами історії та правознавства, зокрема із застосуванням ІКТ; реалізацією компетентнісного підходу в навчанні історії в окремих класах. Однак ніякої систематизації цих досліджень у науці поки не відбулося. Нерозв'язаними залишаються і суто прагматичні питання методики навчання курсів історії та правознавства в окремих класах.

Важливо зазначити, що будь-які напрацювання зарубіжних фахівців із методики навчання історії та суспільствознавства потребують для запровадження і поширення значної адаптації в освіті України, оскільки системи і зміст навчання саме цих предметів є абсолютно різними в різних державах.

Таким чином, можна констатувати, що у вітчизняній дидактиці та методиці навчання історії та правознавства досліджувалися лише окремі

аспекти компетентнісного навчання цих предметів. Цілісні, системні дослідження даної проблеми, зорієнтовані на основну школу, вітчизняними фахівцями не проводилися.

Важливими для дослідження питань формування компетентностей учнів як специфічних інтегрованих новоутворень особистості є результати психологічних наукових розвідок: щодо психології особистості (В. Аверін, Г. Айзенк, Б. Ананьєв, Г. Балл, О. Бодальов, Л. Божович, Г. Костюк, С. Розум, О. Столяренко), особливостей спілкування (О. Бодальов, О. Волкова, І. Зимня, Є. Ільїн, О. Леонтєв, В. Панкратов, Ж. Піаже, І. Румянцева, Г. Чернова), психологічних аспектів компетентнісного підходу (Дж. Равен, Ю. Швалб), принципів і методів навчання (Л. Петровська, Р. Хон), мотивації й мотивів (Є. Ільїн, С. Занюк, А. Маслоу, В. Семиченко), емоційного світу учня (К. Ізгард, Є. Рогов, С. Рубінштейн) та ін.

Упровадження в практику потребують ідеї дидактиків і педагогів щодо сутності й особливостей особистісно зорієнтованого навчання, функцій навчального процесу, ціннісно орієнтованого навчального середовища, інноваційної діяльності вчителя, сучасних технологій, методів і прийомів (Б. Бім-Бад, В. Безпалько, В. Болотов, Н. Бордовська, С. Гончаренко, М. Кларін, В. Монахов, М. Олешков, Є. Полат, В. Раєвський, А. Реан, О. Савченко, В. Сериков, В. Ситаров, В. Химинець, В. Юдін, П. Юцявічене та ін.).

Для створення методики навчання важливо визначити, на яку з наявних концепцій особистості (інтегративну, соціоцентричну чи дуалістичну) вона спиратиметься. Ретельно вивчено дидактичні моделі особистісно зорієнтованого навчання І. Якиманської (базується на суб'єктно-особистісному підході), В. Серикова (в основі – теорія особистості С. Рубінштейна), Є. Бондаревської (культурологічна концепція), С. Подмазіна (соціально-філософський підхід, в основі якого – інтегративна концепція особистості) та ін.

У відділі суспільствознавчої освіти питання методики навчання історії та правознавства учнів основної школи системно не досліджувались. Опосередковано окремі аспекти проблеми розглядалися в змісті попередньої науково-дослідної теми, де було визначено суть компетентнісного підходу та ключові терміни. Також окремі співробітники відділу брали участь у розробленні Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти (освітня галузь «Суспільствознавство») 2004 та 2011 рр., створенні навчальних програм для загальноосвітніх навчальних закладів 2012 р., більш як 15 підручників з історії, правознавства (з них 8 – переможці всеукраїнського конкурсу), робочих зошитів, методичних посібників, коментарів, рекомендацій тощо.

Об'єкт дослідження – навчання історії та правознавства в основній школі. **Предмет дослідження** – методика компетентнісно орієнтованого навчання історії та правознавства.

Мета дослідження: розробити й теоретично обґрунтувати методiku формування ключових і предметних компетентностей учнів основної школи в навчанні історії та правознавства.

Завдання дослідження:

1. Уточнити сутність і структуру компетентностей учнів, які формуються в навчанні історії та правознавства в основній школі.
2. Обґрунтувати психолого-педагогічні та методичні умови щодо формування ключових та предметних компетентностей учнів основної школи в навчанні історії та правознавства.
3. Визначити шляхи проектування і системної реалізації методики навчання історії та правознавства на основі компетентнісного підходу.
4. Розробити організаційні форми, методи і засоби навчання історії та правознавства в основній школі на основі компетентнісного підходу з урахуванням сучасних досягнень дидактики і психології.
5. Створити і експериментально перевірити навчально-методичне забезпечення курсів історії та правознавства в основній школі на основі компетентнісного підходу.

Виконане дослідження побудовано на таких **концептуальних засадах**. Сучасний стан шкільної суспільствознавчої освіти в основній школі потребує обґрунтування нової методичної моделі компетентнісно орієнтованого навчання, компоненти якої такі: 1) принципово нове цілевизначення в педагогічному процесі; 2) оновлення форм, методів і засобів реалізації змісту навчання; 3) визначення результатів навчання через сформованість ключових та предметних компетентності учня.

Реалізація такої моделі передбачає:

1. Перехід до цілевизначення, орієнтованого на результат, що має спрямовувати спільну діяльність як вчителя, так і учнів, оскільки неможливо реалізувати нові освітні цілі за пасивного засвоєння учнем навчального матеріалу. За компетентнісного навчання навчально-пізнавальна діяльність учня має передбачати велику частку мотивованого самостійного пошуку, в процесі якого здобувається досвід цілевизначення, рефлексивної самоорганізації й самооцінки, досвід комунікативної взаємодії тощо. Увага до цілевизначення дозволяє вже на етапі проектування навчальної діяльності учнів вчителем планувати також розвиток мотиваційно-ціннісної сфери учнів як окремого компоненту навчальних цілей і результатів.

2. Проектування методики навчання за нової моделі виходить, зокрема, з того, що реалізація оновленого змісту освіти передбачає набуття учнями не лише знань, умінь, навичок, ставлень, а й досвіду здійснення відомих способів діяльності, що втілюється разом із знаннями, уміннями й навичками в досвід творчої, пошукової діяльності з вирішення нових проблем, у перетворення раніше засвоєних знань у нові способи діяльності, тобто зростання компетентності учня.

Отже, актуальним завданням є оновлення арсеналу форм, методів, засобів навчання, педагогічних технологій, які застосовують учителі історії та

правознавства як процесуальної умови реалізації компетентнісного підходу до навчання. Забезпечення готовності вчителя до реалізації нових завдань в особистісному та професійному вимірі виступає обов'язковою умовою впровадження компетентнісного підходу до навчання названих предметів.

3. Компетентнісний підхід до навчання передбачає формування вмотивованої компетентної особистості, здатної швидко орієнтуватися в інформаційному просторі, ухвалювати обґрунтовані рішення й вирішувати проблеми на основі отриманих знань, умінь і навичок. Його реалізація вимагає формування й розвитку в учнів здатності практично діяти, застосовувати індивідуальний досвід успішних дій у різноманітних ситуаціях, а отже, переорієнтації навчання на його результат, виражений в діяльнісному вимірі.

Проте, як свідчить аналіз державних вимог до рівня суспільствознавчої підготовки учнів, діяльнісний складник результатів навчання не відбито в діапазоні всіх її складників. Поза увагою залишаються мотивація, способи організації навчальної діяльності, навчання учнів рефлексії й оцінюванню власних досягнень, креативні здібності тощо. Це означає, що вимоги до навчальних досягнень учнів, які мають бути визначені на додаток до програм з історії та правознавства, повинні орієнтувати не лише на суто предметне їх нормування (в сучасних умовах такий базовий контекст уже недостатній), а й враховувати аксіологічний, мотиваційний, когнітивний, інформаційний, інтелектуальний, загальнокультурний, комунікативний, світоглядний компоненти результату навчання. Всі названі компоненти входять до складу ключових та предметних компетентностей, що формуються історією та правознавством.

Методи дослідження: *теоретичні:* аналіз наукових джерел із проблеми дослідження, синтез, порівняння, моделювання, узагальнення для вивчення стану проблеми у психолого-педагогічній літературі і визначення концептуальних засад дослідження, уточнення сутності та особливостей організації пізнавальної діяльності учнів основної школи з історії та правознавства в контексті компетентнісного підходу; *емпіричні:* анкетування, бесіда, пряме і непряме спостереження, метод експертних оцінок, тестування для з'ясування можливостей та ефективності застосування розроблених підходів до відбору і реалізації змісту та організації навчання; *педагогічний експеримент* використовувався для перевірки ефективності розробленого навчально-методичного забезпечення навчання учнів історії та правознавства в основній школі; *методи математичної статистики* були застосовані для опрацювання здобутих показників і встановлення кількісних залежностей між досліджуваними явищами та процесами.

Експериментальною базою дослідження є такі заклади: гімназія «Троєщина» м. Києва; середня загальноосвітня школа I-III ступенів № 225 м. Києва; середня спеціалізована школа «Тріумф» м. Києва; НВК «Харківський колегіум» м. Харкова; Менська районна гімназія Чернігівської

обл.; Сумська спеціалізована школа I-III ступенів № 7 м. Суми; НВК «Святошинська гімназія» м. Києва; гімназія № 12 – НВК м. Дніпра; Великоолександрівська ЗОШ I-III ступенів; Іллічівська ЗОШ №1 Іллічівської міської ради; Навчально-науковий інститут історії, політології та права МНУ імені В.О. Сухомлинського м. Миколаєва.

Одержані результати дослідження:

теоретичні: визначено теоретичні засади формування предметних і ключових компетентностей учнів; обґрунтовано структуру предметних компетентностей учнів основної школи на уроках історії та правознавства; з'ясовано можливості курсів історії та правознавства у формуванні компетентностей учнів; обґрунтовано модель компетентнісно орієнтованої методики навчання історії та правознавства в основній школі; з'ясовано стан компетентнісно орієнтованого навчання суспільствознавчих предметів в основній школі, критерії, показники та рівні формування й розвитку ключових і предметних компетентностей учнів основної школи; висвітлено методичні засади дослідницького навчання всесвітньої історії в загальноосвітній школі; обґрунтовано систему організаційних форм і методів (таких як активний, проблемний, дослідницький, проектний, груповий, навчання в співпраці, рольові ігри проблемної спрямованості, дискусії, дистанційний, евристичних спроб, модульний, рефлексії, інтелект-карти, портфоліо, метод тестування) й засобів навчання історії та правознавства на основі компетентнісного підходу з урахуванням сучасних досягнень дидактики і психології;

практичні: визначено методичні умови формування предметних і ключових компетентностей учнів основної школи на уроках історії та правознавства; розроблено й експериментально перевірено методику формування ключових і предметних компетентностей учнів; удосконалено поняттєво-категоріальний апарат досліджуваної проблеми; розроблено процедури (способи) цілевизначення, відбору відповідних змісту, форм і методів навчання історії та правознавства, оцінювання його результатів;

прикладні: підготовлено науковий звіт (2 д.а.); рукопис методичних посібників: «Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі» (14 д.а.), «Практичні заняття з історії в основній школі» (10 д.а.); «Методика навчання учнів 9-го класу основ правознавства» (6 д.а.), «Дослідницька діяльність учнів у процесі навчання всесвітньої історії в основній школі» (6 д.а.), «Вивчення питань релігії в курсі історії України у 7-8-х класах» (6 д.а.), «Методика компетентнісно орієнтованого навчання всесвітньої історії у 7-му класі» (6 д.а.), «Методика реалізації етнокультурної складової змісту історії України у 7-8 класах» (6 д.а.); рукопис методичних рекомендацій «Формування компетентностей учнів основної школи у навчанні всесвітньої історії» (2 д.а.); наукових статей.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в тому, що *вперше здійснено комплексний науково-методичний аналіз проблеми*

формування ключових і предметних компетентностей учнів у навчанні суспільствознавчих предметів в основній школі;

обґрунтовано та охарактеризовано складники предметних (історичної та правової) компетентностей учнів;

визначено вимоги та принципи реалізації компетентнісного підходу в навчанні історії та правознавства в основній школі, сукупність методів і прийомів учіння та керування з боку вчителя навчально-пізнавальною та самостійною діяльністю учнів;

проаналізовано і обґрунтовано науково-методичні основи створення компетентнісно орієнтованих підручників із історії та правознавства для основної школи;

удосконалено поняттєвий апарат досліджуваної проблеми, зокрема, набули нових характеристик категорії предметної історичної та правової компетентності учнів, компетентнісного підходу у навчанні історії та правознавства, функцій і складників підручника із суспільствознавчих предметів у контексті компетентнісного підходу.

набули подальшого розвитку положення дидактики і методики навчання щодо сутності, змісту і структури ключових і предметних компетентностей, особливостей їх формування на уроках історії та правознавства в основній школі, принципів відбору і конструювання змісту шкільної історичної та правової освіти, концептуальних засад підручників із історії та правознавства, форм і методів навчання історії та правознавства в контексті компетентнісного і діяльнісного підходів.

Соціально-економічний ефект: дослідження визначених проблем сприятиме вдосконаленню навчання історії та правознавства в основній школі, забезпечить учнів, учителів, викладачів ВНЗ, методистів, науковців, авторів підручників, студентів науково обґрунтованими дидактичними і методичними матеріалами з питань навчання, які ґрунтуються на компетентнісному підході, що зробить значний внесок у теорію та практику навчання учнів історії та правознавства в загальноосвітніх навчальних закладах України.

Апробація і впровадження результатів дослідження здійснювалися шляхом обговорення на засіданнях відділу і вченої ради Інституту педагогіки НАПН України, на міжнародних, всеукраїнських і регіональних наукових конференціях та науково-практичних семінарах у різних регіонах України. Загалом за результатами НДР протягом трьох років було підготовлено 139 одиниць продукції, з яких опубліковано 131. Серед опублікованих робіт: за плановою темою – 114 (78 – статті, 31 – тези, 4 – методичні рекомендації, 1 – підручник (за попередньою НДР)), позапланові – 17 (11 – підручників, посібників та робочих зошитів, 6 – програм). Підготовлено за плановою темою 8 рукописів (7 – методичні посібники, 1 – методичні рекомендації).

Дослідження проводилося в три етапи: *перший* – моделювальний, *другий* – формувальний, *третій* – узагальнювально-впроваджувальний.

На **I (моделювальному) етапі** дослідження (2015 рік) відбувалося *опрацювання* наукової фахової літератури з проблеми, *розроблення* програми дослідження, *визначення* теоретичних засад компетентісно орієнтованого навчання; *визначення* основних напрямів і завдань дослідження, *написання* планів-проспектів індивідуальних досліджень співробітників відділу; *визначення* психолого-педагогічних чинників і дидактико-методичних умов удосконалення процесу навчання історії та правознавства; *укладання* категорійного апарату дослідження; *розроблення* програми констатувального етапу експерименту; *проведення* констатувального зрізу, *здійснення* аналізу й узагальнення результатів констатувального етапу експерименту; *розроблення* концепцій планових посібників і методичних рекомендацій.

II-й (моделювальний) етап дослідження (2016 рік) був присвячений *розробленню* концепції компетентісно орієнтованої методики навчання учнів основної школи історії та правознавства; *добору та обґрунтуванню* доцільності використання форм, методів і засобів як структурних елементів методики; *створенню* компетентісно орієнтованої методики навчання учнів основної школи історії та правознавства; *розробленню* програм формувального експерименту; *експериментальній* перевірці розробленої методики навчання; *підготовці* рукописів планових посібників і методичних рекомендацій.

III-й (узагальнювально-впроваджувального) етап дослідження (2017 рік) уналежнював: *експериментальну перевірку* створеної компетентісно орієнтованої методики навчання учнів основної школи історії та правознавства; *проведення* кількісної й якісного підсумкового аналізу, *узагальнення* здобутих результатів педагогічного дослідження; *апробування* рукописів посібників і методичних рекомендацій; *узагальнення* зібраних в ході експерименту показників; *завершення* *редагування* методичних посібників та наукового звіту.

Розроблення колективної теми здійснювалось в процесі виконання співробітниками відділу *індивідуальних підтем*, щоби були її складниками. Індивідуальні підтеми визначалися шляхом конкретизації колективної проблеми дослідження й були такими:

1) «Теоретико-методичні засади компетентісно орієнтованого навчання історії в основній школі» (О. І. Пометун, гол. н. с., д. пед. наук; Н. М. Гупан, гол. н. с., д. пед. наук; В. С. Власов, с. н. с., к. пед. наук);

2) «Методика організації дослідницької діяльності учнів у процесі навчання всесвітньої історії в основній школі» (П. В. Мороз, с. н. с., к. пед. наук, І. В. Мороз, н. с.);

3) «Особливості методики компетентісно орієнтованого навчання окремих курсів історії та правознавства у 6-9 класах» (Т. О. Ремех, пров. н. с., к. пед. наук; Ю. С. Войцеховський, н. с.; В. Ю. Кришмарел, с. н. с., к. філос. наук; Ю. Б. Малієнко, с. н. с., к. пед. наук; Т. І. Мацейків, с. н. с., к. пед. наук; В. В. Ткаченко, д. і. наук, гол. н. с.).

ОСНОВНА ЧАСТИНА

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ КОМПЕТЕНТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ В ОСНОВНІЙ ШКОЛІ

1.1. Пометун О. І., Гупан Н. М., Власов В. С.

Актуальність дослідження. Сучасна трансформація освітньої парадигми зумовлює переорієнтацію навчально-виховного процесу на розвиток людини як особистості, її здібностей і талантів, моральних якостей і цінностей, формування громадян, здатних на свідомий суспільний вибір. Політична пропозиція щодо реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа», так само як і новий Закон України «Про освіту», передбачають формування в учнів ключових та предметних компетентностей. На це орієнтує педагогів Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти 2011 року, в якому особистісно орієнтований підхід проголошено, разом із компетентнісним і діяльнісним, провідними засадами розвитку сучасної української освіти. Запровадження компетентнісного підходу означає запровадження широкого спектру навчально-організаційних заходів, за допомогою яких мають бути задоволені, з одного боку, різносторонні інтереси учнів до наук, що розвиваються дуже швидкими темпами, а з іншого – різноманітні потреби суспільства. Проблему компетентнісного навчання загострює інтеграція України у світову спільноту, де ця модель досить поширена і забезпечує якісну освіту молоді.

Шкільна історична освіта за своїм змістом відкриває широкі можливості для формування в учнів ключових компетентностей, насамперед громадянської, соціальної, загальнокультурної, підприємницької та вміння вчитися. Цей процес відбувається на основі формування й розвитку предметних компетентностей учнів.

Реалізація цих завдань у навчанні історії обумовлює необхідність розробки нових концептуальних підходів до змісту і методики шкільних курсів історії, зміни як в цілях і завданнях, так і в організації і результатах навчання історії в загальноосвітній школі, пов'язані насамперед із переходом до цілеспрямованого розвитку компетентностей школярів. Компетентнісний підхід в історичній освіті як інструмент її оновлення і досягнення нею сучасної якості в останні роки став предметом активного осмислення в українському освітньому просторі.

Констатувальний аналіз стану шкільної історичної освіти в Україні дав змогу визначити основні проблеми, що існують в масовій практиці навчання історії в основній школі:

- недостатньо розроблений зміст компетентностей учнів, що формуються в навчанні історії в основній школі;
- не визначені психолого-педагогічні та методичні умови формування ключових та предметних компетентностей учнів;

- нерозв'язаними залишаються питання відбору і застосування форм, методів, технологій і засобів навчання, що мають оптимально вирішувати завдання компетентнісного навчання;
- не розроблені підходи до оцінювання навчальних досягнень учнів як складника навчального процесу;
- більшість вчителів не готові до повноцінної реалізації компетентнісно орієнтованого навчання, відтак, вони потребують серйозної методичної допомоги.

Отже, якісні зміни яких вимагає сьогодні шкільна історична освіта, необхідність запровадження компетентнісно орієнтованого навчання історії учнів основної школи, брак сучасної літератури з цих питань обумовлюють необхідність ґрунтовного наукового розроблення теоретико-методичних засад компетентнісно орієнтованого навчання учнів історії в основній школі.

Мета дослідження означеної теми, її науково-теоретичні засади та складний інтегрований характер зумовили необхідність визначення концептуальних основ, обґрунтовані на методологічному, теоретичному та практичному рівнях. Компетентнісно орієнтоване навчання учнів в основній школі розглядається як окремий складний методичний феномен, спеціально організована система навчання школярів історії, коректне застосування якої дозволяє підвищити рівень якості шкільної історичної освіти.

Методологічний рівень дослідження цього феномена відображає взаємодію і взаємозв'язок наукових підходів до вивчення проблеми, зокрема:

компетентнісний – обумовив необхідність визначення і обґрунтування якості навчання учнів історії з точки зору набуття ними предметної історичної компетентності та ключових компетентностей; *полісуб'єктний* – дозволив дослідити його в єдності *особистісно орієнтованого* і *діяльнісного* аспектів, що становлять сутність методології сучасної гуманістичної педагогіки і методики навчання, дають змогу розглядати компетентнісно орієнтоване навчання учнів як специфічний спосіб організації пізнавального процесу, що передбачає певну сукупність методів, форм і засобів проектування навчально-виховного процесу на уроках історії в основній школі; *системний та системно-функціональний* – дали можливість вивчити компетентнісно орієнтоване навчання учнів історії в основній школі з позицій цілісності, взаємозбагачення та взаємозумовленості структурних компонентів методичної системи.

Теоретичний рівень дослідження дав змогу визначити систему вихідних параметрів, дефініцій, теорій, без яких є неможливим розуміння сутності явищ, що вивчаються, функцій та властивостей компетентнісно орієнтованого навчання, і містить розробку, наукове обґрунтування моделі методичної системи та її застосування в основній школі.

Дидактично-методичний рівень передбачав перевірку ефективності моделі методичної системи як складника шкільної історичної освіти в основній школі. Сукупність методичних умов, засобів, форм і методів, передбачених системою, спрямована на актуалізацію психолого-

педагогічного і предметно-навчального складників навчально-виховного процесу і складається із взаємодоповнюючих цілеспрямованих та опосередкованих впливів на формування особистості учня. Функціонування системи розглядалось як спеціально організований процес – цілеспрямований, динамічний, інноваційний за своїм характером, адаптований до реальних умов навчання історії в загальноосвітній школі. Результатом застосування методичної системи в ЗНЗ мало стати зростання предметної та ключових компетентностей учнів як важливий результат шкільної історичної освіти.

Перевірялась *гіпотеза дослідження*, яка полягала у тому, що перехід до компетентнісно орієнтованої методики навчання в контексті трансформації шкільної історичної освіти можливий за якщо:

- цілевизначення та проектування методики навчання передбачає переорієнтацію навчання на його результат – набуття учнями не лише знань, а й досвіду здійснення відомих способів діяльності, що втілюється разом із знаннями, вміннями і навичками в досвід творчої, пошукової діяльності з вирішення нових проблем, у перетворення раніше засвоєних знань в нові способи діяльності, тобто зростання компетентності учня;

- методика навчання базується на використанні форм, методів, засобів, технологій навчання, що відповідають вимогам діяльнісного суб'єкт-суб'єктного підходу, посилення самостійності та активності учня, включення в освітній процес його особистісної сфери.

Мета дослідження – розробити й теоретично обґрунтувати методичну систему формування ключових і предметних компетентностей учнів основної школи в навчанні історії.

Загальна мета і висунута гіпотеза зумовили низку теоретичних і прикладних **завдань**, які вирішувалися на різних етапах дослідження, а саме:

- розробити програму дослідження;
- проаналізувати філософську, психолого-педагогічну та методичну літературу для уточнення поняттєвого апарату дослідження;
- визначити психолого-педагогічні характеристики компетентнісно орієнтованого навчання історії в загальноосвітніх початкових закладах;
- обґрунтувати методичні умови запровадження компетентнісного підходу в навчанні історії в основній школі;
- вивчити стан реалізації компетентнісного підходу в навчанні історії в основній школі та визначити критерії та показники ефективності його запровадження;
- розробити методику формування в учнів основної школи складників предметної історичної компетентності та ключових компетентностей;
- теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити компетентнісно орієнтовану методику навчання історії в основній школі та визначити педагогічні шляхи її впровадження у широку шкільну практику;
- підготувати і запровадити в навчальний процес педагогічних ВНЗ та інститутів післядипломної педагогічної освіти рукописи методичних

посібників «Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі» та «Практичні заняття з історії в основній школі».

Об'єкт дослідження – процес навчання історії в основній школі.
Предмет дослідження – умови, форми, методи, технології компетентнісного навчання історії в основній школі.

Для вирішення поставлених завдань та перевірки гіпотези дослідження використовувались такі **методи дослідження**: *теоретичні методи* (аналіз наукових джерел із проблеми дослідження, синтез, порівняння, моделювання, узагальнення) для вивчення стану проблеми у психолого-педагогічній літературі і визначення концептуальних засад дослідження, уточнення сутності та особливостей організації пізнавальної діяльності учнів з історії в основній школі в контексті компетентнісного підходу; *емпіричні методи* (анкетування, бесіда, пряме і непряме спостереження, метод експертних оцінок, тестування) для з'ясування можливостей та ефективності застосування розроблених підходів до відбору і реалізації змісту та організації навчання; педагогічний експеримент – для перевірки ефективності розробленого навчально-методичного забезпечення навчання учнів історії в основній школі.

Експериментальна база дослідження: спеціалізована школа «Тріумф» (м. Київ), НВК № 12 (м. Дніпропетровськ), НВК «Харківський колегіум» (м. Харків), Житомирський ОІППО.

Мету і завдання наукового дослідження виконано.

Прикладними результатами дослідження є така наукова продукція:

1. Статті у збірниках і фахових журналах, тези науково-практичних конференцій.

2. Рукописи методичних посібників «Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі» (14 д. а.) та «Практичні заняття з історії в основній школі» (10 д. а.).

Наукова новизна й теоретичне значення здобутих результатів дослідження полягає в тому, щовдослідженні:

- *проаналізовано* філософську, психолого-педагогічну та методичну літературу для уточнення понятійного апарату дослідження, з'ясовано стан дослідження проблеми в науково-методичній літературі, *систематизовано* джерела з проблеми дослідження;

- *теоретично обґрунтовано* теоретико-методичні засади системи формування компетентностей учнів основної школи в навчанні історії;

- *уточнено* компоненти та основні характеристики предметної компетентності з історії й ключових компетентностей, що формуються в навчанні історії (загальнокультурної, громадянської);

- *схарактеризовано* комплекс навчальних дій, якими мають оволодіти учні під час набуття ними складників предметної історичної компетентності (хронологічного, просторового, логічного, інформаційного, аксіологічного); перелік навчальних стратегій, видів і форм навчальної діяльності, якими вчитель забезпечує формування складників цієї компетентності;

- *визначено* психолого-педагогічні характеристики компетентісно орієнтованого навчання історії в основній школі; теоретичні положення щодо розроблення компетентісно орієнтованих підручників для основної школи, проектування компетентісно орієнтованого уроку історії;

- *обґрунтовано* психолого-дидактичні й методичні умови запровадження компетентісного підходу в навчанні історії в основній школі; методичні засади конструювання системи вправ і завдань для учнів із розвитку їхньої предметної компетентності; особливості організації пізнавальної діяльності учнів на уроках історії та практичних заняттях у контексті компетентісного навчання;

- *досліджено* рівні розвитку готовності вчителів історії до формування предметної компетентності учнів основної школи з історії;

- *розроблено* програму дослідження, методику та інструменти діагностики рівня сформованості предметної історичної компетентності учнів основної школи; методичну модель формування в учнів основної школи її складників; методику проведення практичних занять з історії в основній школі.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що: *підготовлено* рукописи методичних посібників «Методика компетентісно орієнтованого навчання історії» (14 д. а.) та «Практичні заняття з історії» (10 д. а.). Теоретичні матеріали та висновки дослідження можуть бути використані у практичній діяльності вчителів історії, в підготовці майбутніх вчителів історії та в системі післядипломної освіти педагогічних працівників.

Очікуваний соціальний ефект упровадження результатів підтеми НДР.

Упровадження результатів здійснювалося в два етапи: на першому – результати оприлюднювалися на міжнародних і всеукраїнських конференціях та семінарах, у статтях фахових видань, на сайті відділу та Інституту педагогіки НАПН України; на другому – використовувалися в практиці роботи ЗНЗта закладів післядипломної педагогічної освіти.

Об'єктами впровадження є: загальноосвітні навчальні заклади, заклади післядипломної педагогічної освіти, вищі педагогічні навчальні заклади.

Соціальні результати: удосконалена методика навчання учнів історії в основній школі на основі компетентісного підходу; підвищення якості історичної освіти шляхом удосконалення організації навчання історії на засадах компетентісного підходу; підвищення рівня навчальних досягнень учнів основної школи з історії; підвищення професійного рівня вчителів суспільствознавчих предметів. Результати дослідження можуть бути використані для створення навчальних і методичних посібників.

Апробація і впровадження результатів дослідження здійснювалися шляхом опублікування статей, читання лекцій, виголошення доповідей на конференціях, семінарах, що дало змогу розкрити основні положення організації компетентісно орієнтованого навчання історії. Основні

положення і результати дослідження оприлюднювалися і обговорювалися на таких заходах як:

- Міжнародна конференція «Освітні інновації та сталий розвиток» (16-18 березня 2015 р., Загреб (Хорватія));
- Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми сучасного підручника» (16 червня 2016 р., м. Київ).
- Міжнародний симпозіум на базі Білоруського державного педагогічного університету імені Максима Танка «Освіта в інтересах сталого розвитку для всіх поколінь – соціальний договір» (10 лютого 2016 р., м. Мінськ (Білорусь)).
- 11-та Міжнародна конференція «Empowering the Teacher of Tomorrow» (22-24 вересня 2016 р., Таллінн (Естонія)).
- Міжнародна конференція «Інновації у вищій освіті: глобальні тренди та регіональний досвід» (30 березня 2017 р., м. Братислава (Словаччина)).
- Міжнародна конференція «Проблеми сучасного підручника» (17 травня 2017 р., м. Київ).
- Міжнародна конференція «Сучасні методи викладання та інноваційні технології у вищій освіті: європейський досвід та провідні тенденції» (25 жовтня 2017 р., м. Братислава (Словаччина)).
- Всеукраїнська літня школа освітян України «Суспільствознавча освіта в умовах сучасних цивілізаційних викликів» (18 – 20 червня 2015 р., м. Миколаїв).
- Всеукраїнська науково-практична конференція Інституту педагогіки НАПН України «Освіта крізь призму мікроісторії: заклади освіти, особистості, навчальна література, листування» (22 жовтня 2015 р., м. Київ).
- Всеукраїнська науково-практична конференція Інституту педагогіки НАПН України «Оцінювання інноваційного розвитку навчального закладу» (25 жовтня 2015 р., м. Київ);
- III Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні питання методики викладання суспільних та гуманітарних дисциплін в умовах розбудови сучасної школи» (22 квітня 2016 р., м. Суми).
- Всеукраїнська науково-практична конференція «Інноватика суспільствознавчої освіти XXI сторіччя: виклики і шляхи розвитку» (12 – 14 травня 2016 р., м. Миколаїв);
- IV Всеукраїнська науково-практична конференція: «Актуальні питання методики викладання суспільних та гуманітарних дисциплін в умовах розбудови сучасної школи» (30 березня 2017 р., м. Суми);
- Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція з міжнародною участю «Успішна інтеграція молоді у суспільство: досвід, проблеми, перспективи» (17–19 травня 2017 р., м. Миколаїв);
- Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Краєзнавчі музеї України – центри збереження і використання історико-культурної спадщини» (10 жовтня 2017 р., м. Суми);

- щорічні звітні науково-практичні конференції Інституту педагогіки НАПН України «Зміст і технології шкільної освіти» (м. Київ, 2015, 2016, 2017 роки);
- Загальні збори НАПН України (04 –06 квітня 2015 р., м. Київ);
- Науково-практична конференція Інституту педагогіки НАПН України «Зміст і технології шкільної освіти» (січень 2015 р., м. Київ);
- Науково-практичний семінар «На шляху до сучасного підручника: до питання взаємодії автора, видавництва та вчителя-практика» (17 березня 2015 р., м. Чернігів);
- Науково-практичний семінар «Роль історичної освіти у формуванні національної ідентичності» (27–28 квітня 2016 р., м. Київ);
- Науково-практичний семінар «Громадянська освіта та електронна демократія у навчальних закладах» (18 лютого 2017 р., м. Київ);
- Науково-практичний семінар вчителів Донецької області «Шляхи вдосконалення навчання історії та правознавства» (лютий 2016 р., м. Славянськ);
- Науково-практичний семінар вчителів м. Чорноморська Одеської області «Шляхи вдосконалення навчання історії та правознавства» (серпень 2016 р., м. Чорноморськ);
- Науково-практичний семінар вчителів історії Херсонської області «Компетентнісно орієнтоване навчання історії: шляхи реалізації» (10 березня 2017 р., м. Херсон);
- Науково-методичний семінар «Компетентнісна парадигма сучасної освіти: практичні шляхи реалізації» (25–27 вересня 2017 р., м. Умань–с.Маньківка);
- Виїзне засідання відділу суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України спільно з вчителями Деснянського району м. Києва «Нові підходи до змісту і методики навчання суспільствознавчих предметів» (26 березня 2015 р., м. Київ)
- Круглий стіл із учителями історії м.Рівного «Актуальні проблеми шкільної програми з історії» (11 квітня 2017 р., м. Рівне);
- Круглий стіл з учителями історії Іваньковського району Черкаської області «Компетентнісно орієнтоване навчання історії» (27 вересня 2017 р., м. Іваньків).

Результати дослідження висвітлено в 48 публікаціях, із них: статті – 26; методичні посібники – 3 (2 – планові рукописи), тези – 9, підручники – 9 (8 – позапланові, 1 – плановий за попередньою НДР), програми – 1.

РОЗДІЛ II. МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ В ОСНОВНІЙ ШКОЛІ

2.1. Мороз П. В., Мороз І. В.

Актуальність дослідження зумовлена недостатньою теоретичною розробленістю методичних засад організації дослідницької діяльності в навчанні всесвітньої історії в основній школі, необхідністю вдосконалення навчальних програм та підручників з історії відповідно до вимог Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти та реалізації компетентнісного підходу, невідповідністю вчителів історії до практичного впровадження дослідницького навчання в школі, їхнім неоднозначним ставленням та недостатнім розумінням його ролі у викладанні всесвітньої історії.

Цивілізаційні зміни, що відбуваються в світі, висувають нові вимоги до розвитку шкільної історичної освіти. Традиційне навчання не в змозі повною мірою забезпечувати умови для розвитку творчих здібностей школярів, оскільки в його процесі увага та енергія учнів концентрується в основному на змісті засвоюваного матеріалу. Між тим розвиток особистісного потенціалу учня, його самоактуалізація відбувається лише за умови постійного збагачення творчим досвідом у процесі активної пізнавальної діяльності. Ефективне навчання можливе лише за умови, якщо учень у навчальній діяльності та життєвій практиці застосовує знання, здобуті ним самим. Такі знання глибше запам'ятовуються та свідомо використовуються, а стимулом їх поповнення слугує внутрішня мотивація школяра.

Таким чином, перед педагогічною наукою стоїть завдання створити ефективні методики навчання, що ґрунтуються на застосуванні таких технологій, форм і методів навчання, які забезпечують не лише інтенсивне оволодіння учнем системою знань, а й вироблення вміння збагачувати та самостійно здобувати знання. Одним з ефективних способів досягнення цієї мети є організація дослідницької діяльності учнів на уроках та в позаурочний час. Залучення школярів до дослідницької діяльності дозволяє вирішати низку освітніх проблем, що пов'язані з індивідуальним підходом, рівневою диференціацією, створенням позитивної навчальної мотивації, професійною орієнтацією тощо.

Дослідницька діяльність спонукає учня мислити, вона завжди пов'язана з відкриттям для учня суб'єктивно нового знання, віднаходженням у собі нових можливостей, докладанням необхідних зусиль, спрямованих на подолання труднощів, що виникають в дослідницькій діяльності. Дослідницька діяльність також зміцнює позитивну самооцінку учня, підвищує рівень домагань, породжує впевненість у собі та почуття задоволення від досягнутих успіхів.

Таким чином, організація дослідницької діяльності учнів у навчанні історії в основній школі є одним із найважливіших завдань української школи.

Утім, історіографічний огляд проблеми дає підстави зробити висновок про відсутність спеціальних систематизованих досліджень структури і сутності дослідницької діяльності учнів основної школи в навчанні всесвітньої історії. Невизначеними залишаються психолого-педагогічні умови формування дослідницьких умінь і навичок учнів, не розроблено методик організації дослідницької діяльності учнів у навчанні всесвітньої історії в основній школі, відсутні критерії виміру рівнів сформованості вмінь і навичок такої діяльності.

Усе вищевикладене визначило потребуюсь дослідження цієї проблеми в контексті завдань освіти на сучасному етапі. Враховуючи соціальне замовлення школі із забезпечення якісної освіти, недостатню готовність масової педагогічної практики до його розв'язання, а також відсутність необхідного осмислення теорії й практики застосування дослідницьких методів навчання історії, була обрана тема дослідження **«Методика організації дослідницької діяльності в процесі навчання всесвітньої історії в основній школі»**.

Об'єкт дослідження – процес навчання всесвітньої історії в основній школі. **Предмет дослідження** – дослідницька діяльність учнів в процесі навчання всесвітньої історії в основній школі.

Мета дослідження полягала в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці авторської методики організації дослідницької діяльності в навчанні всесвітньої історії в основній школі

Перевірялась *гіпотеза дослідження*, яка полягала у припущенні, що застосування дослідницької діяльності в навчанні всесвітньої історії в основній школі може значно підвищити рівень навчальних досягнень, дослідницьких умінь та історичної компетентності учнів. Це, у свою чергу, сприятиме розвитку в учнів мотивації до вивчення історії, дивергентного та конвергентного мислення, креативності, оригінальності, гнучкості й продуктивності мислення, легкості асоціювання тощо; посилить усвідомлення й міцність засвоєних знань із предмета; підвищить практичну спрямованість умінь і компетентності учнів.

Загальна мета і висунута гіпотеза зумовили низку теоретичних і прикладних завдань, які вирішувалися на різних етапах дослідження, а саме:

- проаналізувати філософську, психолого-педагогічну та методичну літературу для уточнення понятійного апарату дослідження;
- визначити психолого-педагогічні характеристики організації дослідницької діяльності в навчанні учнів всесвітньої історії в ЗНЗ;
- вивчити стан застосування дослідницької діяльності в навчанні всесвітньої історії в загальноосвітніх навчальних закладах;
- розробити методику розвитку в учнів основної школи дослідницьких умінь та навичок у навчанні всесвітньої історії;
- теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити методичні засади організації дослідницької діяльності в навчанні всесвітньої історії в ЗНЗ, визначити шляхи їх впровадження у широку шкільну практику;

- розробити методичні рекомендації вчителям історії щодо організації дослідницької діяльності учнів в навчанні всесвітньої історії;
- розробити та впровадити в навчальний процес посібник «Дослідницька діяльність учнів в процесі навчання всесвітньої історії в основній школі»;
- експериментально перевірити ефективність методики організації дослідницької діяльності в навчанні учнів всесвітньої історії в основній школі за визначеними критеріями.

Методологічну основу дослідження становлять концептуальні положення про основні чинники формування і розвитку людини, всебічний розвиток особистості як важливої мети педагогічної діяльності, активність особистості в навчанні, принципи системного підходу до пізнання, сучасні концепції демократизації та гуманізації освіти і виховання; компетентісний, особистісно-діяльнісний та індивідуально-творчий підхід до навчання, принципи особистісно орієнтованого та розвивального навчання історії, психолого-педагогічні та методичні засади навчально-виховного процесу в шкільній історичній освіті.

Прикладними результатами дослідження є така наукова продукція:

1. Статті і рекомендації для збірників та фахових журналів, тези науково-практичних конференцій.

2. Рукопис методичного посібника «Дослідницька діяльність учнів в процесі навчання всесвітньої історії в основній школі» (6 д. а.).

Для вирішення поставлених завдань та перевірки гіпотези дослідження використовувались такі **методи дослідження**:

теоретичні: концептуальний аналіз філософської, психолого-педагогічної, методичної літератури, дисертаційних робіт та їх узагальнення з метою з'ясування стану дослідницького навчання в загальноосвітніх навчальних закладах у контексті становлення та розвитку шкільної історичної освіти; системно-структурний аналіз проблеми; синтез, порівняння, моделювання та проектування для подальшого коригування дослідження за результатами критичної рефлексії його окремих етапів; *емпіричні*: діагностичні (анкетування); соціометричні, прогностичні (експертних оцінок, узагальнення незалежних характеристик), за допомогою яких вивчалися сформованість дослідницьких умінь учнів основної школи з історії; *обсерваційні*: спостереження за навчанням історії, самоспостереження, рейтинг вивчення стану проблеми в шкільній практиці; *педагогічний експеримент* використовувався для перевірки ефективності розробленої методики дослідницької діяльності учнів; *методи математичної статистики* застосовувалися для опрацювання здобутих показників і встановлення кількісних залежностей між досліджуваними явищами та процесами.

Мету і завдання наукового дослідження виконано.

Наукова новизна й теоретичне значення здобутих результатів дослідження полягає в тому, що

вперше науково обґрунтовано визначено методичні засади дослідницького навчання всесвітньої історії в основній школі; критерії та показники ефективності організації дослідницької діяльності в навчанні всесвітньої історії в ЗНЗ; нові підходи до організації дослідницького навчання всесвітньої історії в основній школі;

уточнено й конкретизовано педагогічну сутність поняття «дослідницька діяльність учнів»;

подальшого розвитку набули визначення і застосування системи методів, методичних прийомів і засобів навчання учнів основної школи історії.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в розробці та впровадженні в практику загальноосвітніх навчальних закладів авторської методики організації дослідницької діяльності в навчанні всесвітньої історії в основній школі, розробці методичного посібника «Дослідницька діяльність учнів в процесі навчання всесвітньої історії в основній школі» та впровадженні його в практику роботи інститутів післядипломної педагогічної освіти та ВНЗ педагогічного профілю, підготовці відповідних методичних рекомендацій для вчителів, методистів, авторів навчальних програм та підручників історії для основної школи.

Теоретичні положення і результати дослідження можуть бути використані викладачами та студентами педагогічних ВНЗ, учителями історії, слухачами закладів післядипломної педагогічної освіти. Сформульовані висновки і узагальнення будуть корисні при розробці теоретичних положень методичної науки, підготовці програм, посібників і підручників з історії.

Очікуваний соціальний ефект упровадження результатів підтеми НДР: методика організації дослідницької діяльності в навчанні учнів основної школи всесвітньої історії за компетентнісного підходу сприятиме: а) підвищенню якості історичної освіти через удосконалення організації навчання історії; б) підвищенню рівня навчальних досягнень учнів основної школи з всесвітньої історії; в) підвищенню професійного рівня вчителів історії.

Вірогідність і аргументованість здобутих результатів забезпечується методологічною і теоретичною обґрунтованістю вихідних позицій; використанням різних методів дослідження, адекватних поставленим меті, предмету та завданням; поєднанням якісного і кількісного аналізу експериментальних даних; репрезентативністю вибірки і використанням методів математичної статистики в експериментальній перевірці методики дослідницького навчання; використанням методів статистичного аналізу експериментальних даних на всіх етапах дослідження.

Експериментальна база дослідження: Великоолександрівська ЗОШ І-ІІІ ступеня Бориспільського району Київської області, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка (кафедра всесвітньої історії та методики навчання суспільних дисциплін).

Апробація й упровадження результатів дослідження здійснювалися шляхом опублікування статей, читання лекцій, виголошення доповідей на

конференціях, семінарах, що дало змогу розкрити основні положення організації дослідницької діяльності учнів у процесі навчання всесвітньої історії в основній школі. Основні положення і результати дослідження оприлюднювалися і обговорювалися на:

- Міжнародних науково-практичних конференціях Інституту педагогіки НАПН України «Проблеми сучасного підручника» (м. Київ, 2015, 2016, 2017 роки);
- VIII Міжнародному форумі «Інноватика в сучасній освіті – 2016» (м. Київ, 25–27 жовтня 2016 р.);
- VII Міжнародній виставці «Сучасні заклади освіти» (м. Київ, 2016 р.);
- III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні питання методики викладання суспільних та гуманітарних дисциплін в умовах розбудови сучасної школи» (м. Суми, 2016 р.);
- IV Всеукраїнській науково-практичній конференції: «Актуальні питання методики викладання суспільних та гуманітарних дисциплін в умовах розбудови сучасної школи» (м. Суми, 2017 р.);
- Всеукраїнській науково-практичній конференції «Інноватика суспільствознавчої освіти XXI сторіччя: виклики і шляхи розвитку» (м. Миколаїв, 2016 р.);
- Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції з міжнародною участю «Успішна інтеграція молоді в суспільство: досвід, проблеми, перспективи» в рамках освітнього форуму з міжнародною участю «Молодь як ресурс модернізаційної стратегії держави» (м. Миколаїв, 2017 р.);
- Всеукраїнській з міжнародною участю науково-практичній конференції: «Краєзнавчі музеї Сумщини – центри збереження і використання історико-культурної спадщини» (м. Суми, 2017 р.);
- Міжвузівській (заочній) науково-практичній конференції «Відносини між батьками і дітьми: проблеми та шляхи їх розв'язання» (м. Хмельницький, 2015 р.);
- Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми підготовки майбутніх учителів початкової школи в умовах гуманізації вищої освіти» (м. Хмельницький, 2015 р.);
- Методичному семінарі «Організаційно-методичні засади педагогічної практики студентів» (м. Хмельницький, 2015 р.);
- III Всеукраїнській школі методичного досвіду «Суспільствознавча освіта в умовах цивілізаційних змін». (м. Миколаїв, 2015 р.);
- щорічних звітних науково-практичних конференціях Інституту педагогіки НАПН України «Зміст і технології шкільної освіти» (м. Київ, 2015, 2016, 2017 роки).

Публікації. Результати дослідження висвітлено в 17 публікаціях, із них: статті – 6, рукопис планового методичного посібника – 1, тези – 6, методичні рекомендації 4 (1 –плановий рукопис).

РОЗДІЛ III. ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИКИ КОМПЕТЕНТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ ОКРЕМИХ КУРСІВ ІСТОРІЇ ТА ПРАВОЗНАВСТВА У 6-9 КЛАСАХ

3.1. Кришмарел В. Ю. Вивчення питань релігії в історії України

Актуальність дослідження. Зміни всвітовому культурному просторі, відбуваються за особливого впливу релігійних факторів. З одного боку, спостерігається тенденція до десакралізації щоденного життя, відокремлення релігійного життя від державного, а з іншого – стає незаперечним значення релігійної самоідентифікації та культуротворчих чинників релігії, її інтегруючої та дезінтегруючої функцій (особливо при зміні світоглядних парадигм європейського населення). Й хоча конфлікти не можуть бути релігійними за своєю суттю (в їх основі лежать політичні, економічні та інші чинники), утім, значення релігійного чинника стає одним з найдієвіших для залучення громадськості.

Зважаючи на лінійну систему шкільної історичної освіти та особливості викладу вітчизняної історії, необхідно відзначити, що висвітлення питань, пов'язаних з релігійними чинниками, є недостатнім, що проявляється як у поясненні подій, так і в обґрунтуванні світоглядних змін. Сьогодні це питання є актуальним як для України, так і для інших європейських держав, де останнім часом активізуються питання та суспільні реакції (включно до судових позовів та рішень судів) щодо обсягу та форми релігії в державних закладах освіти (особливо в школах). Ситуація значно змінилася протягом останніх десяти років здебільшого через судові рішення.

Можливостям навчання релігії в державних школах приділено увагу Комітетом з прав людини ООН, зокрема, в коментарях (1993 р.) № 22 (48) до ст. 18 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966 р.) встановлено, що викладання релігії та етики дозволено, якщо воно відбувається нейтрально та об'єктивно. Логічним наслідком є те, що навчання одній релігії неприйнятне, якщо батькам або опікунам дітей не пропонують альтернативи. Тут йдеться про взаємозв'язок багатьох релігійних чинників, внутрішньорелігійні конфлікти, взаємодомовленості між релігійними лідерами тощо, що зазвичай залишається поза увагою учнів загальноосвітніх навчальних закладів.

Для виховання толерантності, поваги до носіїв інших світоглядних принципів та неприйнятності конфліктів на релігійній основі розгляд таких прикладів в історичних реаліях є необхідною умовою формування та становлення демократичного суспільства, яке визнає й забезпечує свободу совісті та віросповідання. Зважаючи на складність та багатовимірність взаємовідносин між державою та релігійними організаціями, висвітленню цього питання має бути приділено достатньо часу. Відтак загальна тенденція викладу особистого внеску окремих історичних діячів у розвиток історичних подій на території України є неприпустимим спрощенням.

Науковий інтерес до вказаної проблеми активізувала теоретичні дослідження в цій царині. Зокрема, питанням викладання релігієзнавчих або духовно-етичних за своїм спрямуванням курсів присвячено роботи І. Галицької, П. Козирєва, І. Метлика, Є. Шестуна. На увагу заслуговують дослідження Е. Аскерова, Г. Друзенко, Р. Підпригори, І. Понкіна, Л. Филипович, присвячені здебільше правовому аспекту викладання таких курсів. Якщо ж звертатися до теоретичного виміру методологічного обґрунтування, найбільш вагомим є розробки Р. Голдмана, М. Гримміта, Д. Джарвіса, Г. Лоукс, Н. Смарта, Д. Халла.

З огляду на зазначене вище необхідно конкретизувати та методично вивірити навчання учнів питанням релігієзнавства в курсі історії України 7–8 класів. Цей період є визначальним для формування ключових і предметної компетентностей, пов'язаних з вивченням історії в школі. Питання релігієзнавства дозволяють зробити їх більш цілісними, посилити міжпредметні зв'язки та забезпечити практичне впровадження компетентнісного підходу в навчання учнів історії.

Віддаючи належне поліконфесійності, яка завжди була характерною для етнічних українських земель, недостатність уваги, що приділяється іншим конфесіям християнства (не кажучи вже про інші релігійні течії) порівняно з православ'ям та греко-католицизмом, є неприпустимим, особливо вЗНЗ. Загальнонаукові принципи толерантності, неупередженості та об'єктивності є особливо актуальними у висвітленні історичних і релігійних питань.

Таким чином, недостатнє висвітлення питань, пов'язаних із релігією, в 7–8 класах загальноосвітніх навчальних закладів при навчанні учнів історії, потребує розширення та методологічного обґрунтування теми та матеріалів, виходячи із засад компетентнісного підходу, що забезпечує переведення фактичних знань у цінності. Особливої ваги це набуває з огляду на сучасну ситуацію в Україні через висвітлення причин різної самоідентифікації та можливостей інтегративних процесів між представниками різних груп. Зазначене передбачає детальнішу увагу до таких питань, як, *наприклад, релігія та політика, релігія та освіта, релігія та національна самосвідомість, патріотизм та релігійність* тощо.

Об'єкт дослідження – компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі. **Предмет дослідження** – навчання учнів 7–8 класів питанням релігієзнавства на уроках історії України на основі компетентнісно орієнтованої методики.

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування та розробка компетентнісно орієнтованої методики, що забезпечить ефективне навчання питанням релігієзнавства учнів 7–8 класів на уроках історії України.

Завдання дослідження:

- проаналізувати філософську, психолого-педагогічну та методичну літературу для уточнення поняттєвого апарату дослідження, адекватно до

особливостей навчання релігієзнавства як складника навчального історичного змісту;

- обґрунтувати психолого-дидактичні основи вивчення питань релігієзнавства в курсі історії України у 7–8 класах;
- розробити компетентнісно орієнтовану систему прийомів і методів навчання питань релігієзнавства в курсі історії України в 7–8 класах;
- визначити структуру і зміст складників історичної компетентності, пов'язаних з вивченням питань релігієзнавства, та шляхи їх формування у навчанні учнів історії України у 7–8 класах;
- з'ясувати стан навчання учнів питанням релігієзнавства на уроках історії України у 7–8 класах у масовій практиці школи;
- теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити компетентнісно орієнтовану методику вивчення питань релігієзнавства в курсі історії України в 7–8 класах та визначити можливості її включення у широку практику шкіл;
- розробити та апробувати рукопис посібника «Вивчення питань релігії в курсі історії України в 7-8-х класах».

В основу дослідження покладено основні *методи та принципи*: об'єктивності, історизму, дуальності й загальнолюдськості, які складають основу сучасних релігієзнавчих та педагогічних досліджень; загальні та спеціальні методи наукового пізнання в галузі гуманітарних та суспільних наук, серед яких: аналіз (для визначення трансформацій парадигм світосприйняття), синтез (для співставлення результатів та окреслення тенденцій), ідеалізація (для забезпечення можливості логічних побудов та типологізацій), формалізація (для виокремлення ключових рис досліджуваних понять та парадигм). У дослідженні застосовано: компаративний підхід, завдяки якому виокремлено ключові риси досліджуваних понять та співставлено результати; методи історизму, що уможливають врахування загальних історико-культурних реалій; структуралізм, що дає змогу пов'язати характерні риси та провести типологізацію; порівняльно-аналітичний метод, що уможливорює виокремлення основних змін і виведення співмірності в функціонуванні.

Прикладними результатами дослідження є така наукова продукція:

1. Статті і рекомендації для збірників фахових журналів, тези науково-практичних конференцій.

2. Рукопис методичного посібника «Вивчення питань релігії в курсі історії України в 7-8-х класах» (6 д. а.).

Наукова новизна і теоретичне значення результатів дослідження.

вперше у вітчизняній методиці педагогіки на основі теоретичної роботи визначено структуру і зміст складників історичної компетентності, пов'язаних із вивченням питань релігієзнавства, та шляхи їх формування у навчанні учнів історії України у 7-8 класах; *розроблено* посібник для вчителів історії з проблеми навчання питанням релігієзнавства учнів 7-8 класів при вивченні історії України на основі компетентнісного підходу; *розроблено* та

експериментально перевірено компетентнісно орієнтовану методику навчання питанням релігієзнавства учнів 7-8 класів на уроках історії України; *уточнено* співвідношення ключових та предметної компетентностей, наскрізні лінії предметної історичної компетенції через питання релігієзнавства;

набули подальшого розвитку положення про компетентнісний підхід до навчання учнів історії, методичні розробки на його підтримку.

Апробація й упровадження результатів дослідження здійснювалися шляхом опублікування статей, читання лекцій, виголошення доповідей на конференціях, семінарах, що дало змогу розкрити основні положення вивчення питань релігії в курсі історії України у 7–8 класах ЗНЗ. Основні положення та результати дослідження оприлюднювалися і обговорювалися на 17 конференціях (8 міжнародних, 9 всеукраїнських), науково-методичному семінарі, круглому столі, конгресі та форумі, зокрема, таких як:

- *Международная научно-практическая конференция «Религия и/или повседневность»* (16–18 квітня 2015 р., Мінськ);
- *Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми сучасного підручника»* (15–16 жовтня 2015 р., м. Київ);
- *Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми сучасного підручника»* (16 червня 2016 р., м. Київ);
- *Міжнародна науково-практична конференція «Захист права власності українського народу: вітчизняні реалії та зарубіжний досвід для України»* (22 вересня 2016 р., м. Київ);
- *XXVII Міжнародна наукова конференція «Історія релігій в Україні»* (15–17 травня, м. Львів);
- *Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми сучасного підручника»* (18 травня 2017 р., м. Київ.);
- *Международная научно-практическая конференция «Религия и история»* (20–22 апреля 2017 г., г. Минск);
- *Міжнародна науково-практична конференція «Діалог культур та релігій у глобальному світі»* (17–18 жовтня 2017 р., м. Київ);
- *III Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні питання методики викладання суспільних та гуманітарних дисциплін в умовах розбудови сучасної школи»* (22 квітня 2016 р., м. Суми);
- *Всеукраїнська науково-практична конференція «Інноватика суспільствознавчої освіти XXI сторіччя: виклики і шляхи розвитку»* (12–14 травня 2016 року, м. Миколаїв);
- *Всеукраїнська науково-практична конференція «Суспільство, держава і церква у спектрі міждисциплінарних досліджень»* (9–10 вересня 2016 року, м. Хмельницький);
- *IV Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні питання методики викладання суспільних та гуманітарних дисциплін в умовах розбудови сучасної школи»* (30 березня 2017 р., м. Суми);

- Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Філософія, людина, сучасність» (4–5 квітня 2017 р., м. Вінниця);
- Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Краєзнавчі музеї України – центри збереження і використання історико-культурної спадщини» (10 жовтня 2017 р., м. Суми);
- Всеукраїнська конференція «Релігієзнавство і богослов'я у структурі світської освіти і науки: світовий та український контекст» (17 листопада 2017р., м. Київ);
- Круглий стіл «Державно-конфесійні і міжконфесійні відносини в Україні» (в рамках Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Дні науки філософського факультету – 2015») (22 квітня 2015 р., м. Київ);
- Науково-методичний семінар «Компетентнісна парадигма сучасної освіти: практичні шляхи реалізації» (25–27 вересня 2017 р., м. Умань – с. Маньківка);
- III Всеукраїнський конгрес вчителів предметівдуховно-морального спрямування (2–3 листопада, м. Київ);
- Міжнародний Форум «Взаємодія політиків і громадськості у просуванні християнських цінностей на міжнародній арені» (2–3 червня 2016 року, м. Київ).
- щорічні звітні науково-практичні конференції Інституту педагогіки НАПН України «Зміст і технології шкільної освіти» (м. Київ, 2015, 2016, 2017 роки).

Публікації. Результати дослідження висвітлено в 19 публікаціях, із них: статті– 10 (1 – у закордонному виданні, 2 – у наукових не фахових виданнях); плановий рукопис методичного посібника– 1, тези– 5, методичні рекомендації– 3.

3.2. Малієнко Ю. Б. Компетентнісне навчання всесвітньої історії у 7 класі

Актуальність дослідження. Початок XXI характеризується пошуками гармонійного розвитку освіти, що відбувається в умовах постійної трансформації та технологізації суспільства. Одним із найважливіших напрямів оновлення змісту освіти, що виокремився в останнє десятиліття, є запровадження компетентнісного підходу. Відтоді, як на симпозіумі Ради Європи в Берні у 1996 р. було поставлене питання про визначення ключових компетентностей, провідні країни Європи і світу, міжнародна освітня спільнота активно дискутують як з питань змісту нової парадигми, так і створення ефективних механізмів її реалізації.

Українська педагогічна думка реалізовує зазначені підходи в основних документах, що визначають концептуальні засади їх розвитку, зокрема у сфері суспільствознавчої освіти. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти (2011 р.) регламентує розвиток історичної освіти,

спрямовуючи її у бік сприяння розвитку учня як вільної особистості, здатної за допомогою набутих ключових та галузевих компетентностей ефективно самореалізовуватися в сучасному багатоманітному глобалізованому світі та брати участь у житті демократичної, соціальної, правової держави і громадянського суспільства, вчитися протягом усього життя. ДОС окреслює важливі завдання шкільної історичної освіти, що охоплюють як когнітивно-пізнавальні, так і аксіологічні сфери освітнього процесу. Конкретизувати поставлені суспільством завдання, наповнити їх реальним змістом і втілити в життя покликані науково-методичні дослідження з окремих навчальних курсів, які базуються на застосуванні компетентнісного підходу до навчання.

Курс всесвітньої історії для 7 класу¹ охоплює період Середніх віків (V – XV ст.) є логічним продовженням історії Стародавнього світу, новим етапом розвитку ключових та предметних компетентностей учнів згідно з їхніми віковими можливостями. У відповідності до сучасних вимог, зміст курсу історія Середніх віків структурований за проблемно-тематичним принципом і має на меті формування в семикласників цілісних уявлень про події, явища, процеси періоду Середніх віків (V – XV ст.) на прикладі середньовічних цивілізацій – християнської, арабо-мусульманської, традиційних цивілізацій Середньовічного Сходу. Особлива увага спрямована на формування в учнів уявлень та знань про еволюцію політичних структур середньовічної Європи, зародження європейського парламентаризму, становлення європейського права, діалог культур. Розуміння цивілізаційної значущості внеску Середньовіччя всвітову духовну спадщину допоможе учням зрозуміти суть і своєрідність епохи, витoki європейських інтеграційних процесів.

З-поміж подій, явищ і процесів, що відбувалися у V – XV ст., ДОС визначає ключові позиції змісту курсу історії Середніх віків: людина в Середньовіччі; людина і природа у Середньовіччі; Велике переселення народів; великі імперії Середньовіччя; становлення і розвиток середньовічних цивілізацій і держав.

До семикласників висуваються складніші, порівняно із 6 класом, вимоги щодо навчальних досягнень. Уперше учні вчитимуть два курси паралельно: систематичний курс вітчизняної історії та всесвітню історію. Передбачено, що навчання історії в 7 класі дасть змогу учням зрозуміти причини, особливості та наслідки основних історичних подій, явищ і процесів вітчизняної, європейської та світової історії в епоху Середньовіччя, характеризувати досягнення і взаємовплив народів і цивілізацій цієї доби, міграції, повсякденне життя і світосприйняття середньовічної людини, порівнювати середньовічні держави і суспільства, діяльність історичних осіб. Особливого значення набуває робота з історичними картами, засвоєння і використання понять і термінів, усвідомлення різниці між такими елементами змісту як подія, явище, процес.

¹Тут і надалі користуватимемося як програмовим поняттям – всесвітня історія, так і змістовим – історія Середніх віків

Разом з тим, аналіз сучасної практики навчання зазначеного курсу свідчить, що компетентнісна парадигма історичної освіти поки не знайшла відображення у тій методичній літературі, яка вже є. Науково-методичні досягнення українських вчених залишаються поза увагою більшості вчителів, тому існуюча методика навчання історії залишається традиційною, що заважає вдосконаленню навально-виховного процесу і підвищенню рівня навчальних досягнень семикласників. Крім того, існують об'єктивні чинники, що уповільнюють запровадження компетентнісного підходу. Йдеться про постійні зміни змісту історичної освіти, що, у свою чергу, зумовлює брак відповідної навчальної та методичної літератури.

Аналіз змісту підручників, посібників, якими користуються школярі, свідчить, що більшість із них не можуть повною мірою реалізувати нові підходи до навчання всесвітньої історії, зокрема, історії Середніх віків. Аналіз методичної літератури з указаної проблеми показує, що конкретних праць із питань формування компетентнісної діяльності семикласників поки що недостатньо. Тому розробка методики навчання всесвітньої історії учнів 7 класу на основі компетентнісного підходу є актуальною.

Отже, якісні зміни яких потребує шкільна історична освіта, необхідність удосконалення навчання учнів історії Середніх віків, брак сучасної літератури з питань методики навчання історії Середніх віків обумовлюють необхідність ґрунтовної наукової розробки компетентнісно орієнтованого навчання історії зазначеного курсу.

Об'єкт дослідження: процес навчання всесвітньої історії у 7 класі загальноосвітніх навчальних закладів. **Предмет дослідження:** методика компетентнісно орієнтованого навчання всесвітньої історії у 7 класі.

Мета дослідження – дослідити, науково обґрунтувати й експериментально перевірити методику компетентнісно орієнтованого навчання всесвітньої історії в 7 класі.

Теоретичні та прикладні завдання дослідження:

- дослідити сучасний стан навчання всесвітньої історії (7 кл.) у масовій практиці загальноосвітньої школи;
- проаналізувати стан висвітлення проблеми в науково-методичній літературі, систематизувати джерела з проблеми дослідження;
- на основі аналізу стану досліджуваної проблеми в історико-методичній та педагогічній літературі висвітлити теоретичні основи методики компетентнісно орієнтованого навчання історії Середніх віків, зокрема, психолого-педагогічні, методико-методологічні, історико-методичні;
- визначити й обґрунтувати методичні умови ефективного конструювання методики компетентнісно орієнтованого навчання історії Середніх віків;
- підготувати і експериментально перевірити рукопис посібника «Методика компетентнісно орієнтованого навчання всесвітньої історії в 7 класі»;

- відкорегувати текст рукопису посібника і запровадити його у навчальний процес експериментальних ЗНЗ.

Методологічну основу дослідження становлять сучасні психолого-педагогічні теорії розвитку особистості, положення психологічної та педагогічної наук про взаємозв'язок навчання, виховання і розвиток особистості, про закономірності розвитку пізнавальної діяльності учнів на уроках історії Середніх віків; філософські позиції щодо синтезу культурологічного, цивілізаційного підходів до змісту навчального матеріалу, відбору методів навчання, визначення його результатів; положення Закону України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Національної доктрини розвитку освіти України, Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти.

Прикладними результатами дослідження є така наукова продукція:

1. Статті у збірниках і фахових журналах, тези науково-практичних конференцій, семінарів.

2. Рукопис методичного посібника «Методика компетентісно орієнтованого навчання всесвітньої історії в 7 класі» (6 д. а.).

Для вирішення поставлених завдань та перевірки гіпотези дослідження використовувались такі **методи дослідження**:

теоретичні: аналіз і синтез наукових джерел із проблем дослідження, аналогія, моделювання, порівняння, систематизація, узагальнення використовувалися з метою вивчення відповідної науково-методичної літератури, визначення і обґрунтування закономірностей методики компетентісно орієнтованого навчання історії Середніх віків;*емпіричні*: анкетування, бесіди, виявлення і фіксація фактів, опис у формі схем, таблиць, графіків, спостереження, тестування застосовувалися з метою дослідження сучасного стану методики компетентісно орієнтованого навчання історії Середніх віків, вивчення сформованості теоретичного та емпіричного рівня пізнання учнів 7 класу;*педагогічний експеримент* проводиться з метою перевірки валідності обраної нами методикою компетентісно орієнтованого навчання історії Середніх віків;*обсерваційні*: здійснювалися з метою спостереження за активністю, аксіологічною, емпатійною сферою та іншими емоційними аспектами учасників експерименту; *математичної статистики*: використовувалися для опрацювання отриманих в ході дослідження даних і встановлення кількісної залежності між ними.

Мету і завдання наукового дослідження виконано.

Наукова новизна й теоретичне значення здобутих результатів дослідження полягає в тому, що:

вперше сформульовано засадничі положення методики компетентісно орієнтованого навчання всесвітньої історії у 7 класі;*теоретично обґрунтовано* актуальність запровадження компетентісно орієнтованого навчання всесвітньої історії у 7 класі; *обґрунтовано* систему прийомів і методів організації компетентісно орієнтованого навчання; роль науково-методичних матеріалів в організації компетентісно орієнтованого

навчання; необхідність різнорівневого навчально-методичного апарату, здатного стимулювати розвиток пізнавальних можливостей та інтересів семикласників; *розроблено* концепцію, програму і методику дослідження «Методика компетентнісно орієнтованого навчання всесвітньої історії в 7 класі»; модель сучасного методичного посібника «Методика компетентнісно орієнтованого навчання всесвітньої історії в 7 класі»;

підготовлено та експериментально перевірено рукопис посібника «Методика компетентнісно орієнтованого навчання всесвітньої історії в 7 класі»;

набули подальшого розвитку теоретичні, психолого-педагогічні, методико-методологічні, історико-методичні основи компетентнісно орієнтованого навчання всесвітньої історії в 7 класі;

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що:

- підготовлено рукопис посібника «Методика компетентнісно орієнтованого навчання всесвітньої історії в 7 класі»;

- теоретичні матеріали та висновки дослідження можуть бути використані в процесі підготовки майбутніх вчителів історії та в системі післядипломної освіти педагогічних працівників;

- практичні рекомендації з питань конструювання змісту всесвітньої історії у в 7 класі створюють можливості для більш повної реалізації освітнього потенціалу курсу всесвітньої історії як складника шкільної історичної освіти та підвищення ефективності його викладання.

Апробація й упровадження результатів дослідження здійснювалися шляхом опублікування статей, читання лекцій, виголошення доповідей на конференціях, семінарах, що дало змогу розкрити основні положення організації дослідницької діяльності учнів у процесі навчання всесвітньої історії в основній школі. Основні положення і результати дослідження оприлюднювалися і обговорювалися на конференціях, семінарах, виїзних засіданнях відділу тощо, зокрема, таких як:

- Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми сучасного підручника» (15–16 жовтня 2015 р., м. Київ);

- Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми сучасного підручника» (16 червня 2016 р., м. Київ);

- Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми сучасного підручника» (м. Київ, 2017 р.);

- Всеукраїнська науково-практична конференція «Інноватика суспільствознавчої освіти XXI сторіччя: виклики і шляхи розвитку» (12–14 травня 2016 р., м. Миколаїв);

- Веб-конференція (он-лайн трансляція) Інституту педагогіки (25–28 серпня 2015 р., м. Київ);

- Веб-конференція (он-лайн трансляція) Інституту педагогіки (29–31 серпня 2016 р., м. Київ);

- Веб-конференції «Учені НАПН України – українським учителям» (28–31 серпня 2017 р., м. Київ);

- Науково-методичний семінар «Компетентнісна парадигма сучасної освіти: практичні шляхи реалізації» (25–27 вересня 2017 р., м. Умань – с. Маньківка);
- щорічні звітні науково-практичні конференції Інституту педагогіки НАПН України «Зміст і технології шкільної освіти» (м. Київ, 2015, 2016, 2017 роки).

Публікації. Результати дослідження висвітлено в 21 публікації, з них: статті– 13 (11–планових, 2– позапланових); плановий рукопис методичного посібника– 1; тези– 3; методичні рекомендації– 4.

3.3. Мацейків Т. І. Реалізація етнокультурної складової в історії України

Актуальність дослідження. Нинішній світ переживає період реформування, який характеризується новими цінностями, зміною цивілізаційної парадигми на основі гуманізму. В преамбулі Статуту ООН наголошено, що для поваги і розвитку людської гідності необхідне широке розповсюдження культури й освіти серед усіх людей на основі справедливості, свободи і миру і взаємного співробітництва. На тлі неоднозначних соціально-економічних і суспільно-політичних змін найважливішою умовою духовного відродження України є визнання культури і освіти пріоритетною сферою соціально-економічного розвитку суспільства.

Згідно з загальнолюдськими цінностями, значущістю особистості в культурно-духовному й соціально-політичному розвитку суспільства, цінність людини визначається насамперед її культурою та пов'язаними з нею рівнем самосвідомості, почуттям власної гідності. В розвитку національної освіти, підґрунтя якого складають гуманістичні цінності, культура виступає засобом формування людини ХХІ століття з новим мисленням, новим поглядом на життя. Тому сьогодні однією з найважливіших функцій школи є розвиток особистісного світу дитини шляхом її опанування духовно-практичним досвідом і культурою людства, виховання людини культури, здатної до самовизначення й продуктивної творчої діяльності для створення культурного середовища.

У вирішенні цього завдання значна роль належить шкільній історичній освіті, що забезпечує формування в учнів ідентичності та почуття власної гідності через осмислення соціального та морального досвіду минулих поколінь, розуміння історії та культури України в контексті історичного процесу, ознайомлення з духовними і культурними надбаннями та цінностями, історико-культурними традиціями українського народу і цивілізації в цілому. Етнокультурний зміст шкільного курсу історії допомагає учням опанувати цінності європейської та світової культури, сприяє усвідомленню унікальності національної культури, збагачує особистий світ дитини духовно-моральними та естетичними ідеалами.

Для досягнення зазначених цілей важливим є системне включення такого змісту в структуру шкільної історичної освіти та засвоєння його учнями на засадах компетентнісної освітньої парадигми. Реалізація етнокультурної складової змісту шкільного курсу історії України надає школярам простір для творчої і дослідницької діяльності та набуття ними ключових і предметних компетентностей.

Аналіз масової практики викладання історії України вЗНЗ свідчить, що проблемі реалізації етнокультурної складової змісту та методичного забезпечення вивчення тем етнічної культури на уроках історії Українине приділяється належної уваги. Спостерігається дефіцит спеціальних науково-методичних досліджень, рекомендацій із цієї проблеми, що викликає певні труднощі в практичній діяльності вчителів. Практично відсутні методичні посібники, що обґрунтовують ефективні шляхи формування вмій опрацювання етнокультурного матеріалу, зокрема на уроках історії в 7-8 класах. Розв'язання цих проблем пов'язано з визначенням теоретико-методичних засад реалізації етнокультурної складової в навчанні історії в контексті компетентнісного підходу.

Об'єкт дослідження: процес навчання історії України в 7-8 класах.
Предмет дослідження: реалізації етнокультурного змісту в навчанні історії України в 7-8 класах.

Мета дослідження– теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка методичних засад реалізації етнокультурної складової змісту історії України в 7-8 класах.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що реалізація етнокультурної складової змісту курсу історії України буде можлива за умов:

- формування історичних уявлень і понять учнів 7–8 класів про українську етнічну культуру в певній системі;
- забезпечення цілеспрямованого й послідовного формування ключових та предметної компетентностей учнів;
- запровадження компетентнісного та україноцентричного підходу до навчального матеріалу;
- застосування на уроках історії України відповідних прийомів і методів, спрямованих на формування в учнів 7–8 класів знань про українську етнічну культуру, її основні етапи та особливості, що підвищить рівень навчальних досягнень й історичної компетентності учнів.

Загальна мета і висунута гіпотеза зумовили теоретичні та прикладні **завдання**, а саме:

- проаналізувати загальні теоретико-методичні підходи до формування етнокультурної складової в змісті шкільного курсу історії України для визначення поняттєвого апарату;
- з'ясувати сутність і особливості етнокультурної складової у змісті курсу історії України в основній школі;
- визначити методичні умови реалізації етнокультурної складової змісту історії України для 7-8 класів;

- з'ясувати стан проблеми в масовій практиці навчання історії України у загальноосвітніх навчальних закладах;
- розробити та експериментально перевірити методику реалізації етнокультурного змісту в навчанні історії України у 7–8 класах.

Методологічну основу дослідження становлять:

філософські положення про культуру та освіту як культурний феномен; полікультурний, культурологічний і аксіологічний підходи до розгляду педагогічної реальності; загально-філософські та психолого-педагогічні положення теорії особистості; сучасні психолого-педагогічні теорії розвитку особистості; положення психологічної і педагогічної наук про взаємозв'язок навчання, виховання і розвиток особистості, про закономірності розвитку пізнавальної діяльності учнів основної школи (І. Бех, І. Зязюн, В. Кремень, О. Сухомлинська); фундаментальні положення методики навчання історії щодо особистісно зорієнтованого навчання (К. Баханов, В. Комаров, О. Пометун); концептуальні позиції вітчизняних вчених щодо аксіологічних аспектів навчального процесу (І. Бех, О. Сухомлинська, О. Удод); базові психолого-педагогічні праці з окремих питань навчально-пізнавального процесу (Л. Виготський, О. Кабанова-Меллер, А. Редько, С. Рубінштейн, М. Холодна); положення теорії діяльнісно-процесуального підходу в українській та зарубіжній науці (О. Бандурка, І. Загашев, І. Кенєва, Ю. Мінаєв, Н. Тихонська, Т. Коржуєв, Ч. Купісевич, Г. Липкіна, С. Кілі, В. Руджієро, О. Тягло, Т. Хачумян та ін.); основи сучасної історико-методичної теорії (К. Баханов, Д. Десятов, О. Пометун, Г. Фрейман та ін.); положення вітчизняної педагогічної і психологічної науки щодо культурологічного змісту історичної освіти та виховання учнів; положення законів України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Державної національної програми «Освіта» (Україна ХХІ століття).

Прикладними результатами дослідження є така наукова продукція:

1. Статті в наукових фахових виданнях з теми дослідження.
2. Рукопис методичного посібника «Методика реалізації етнокультурної складової змісту історії України 7-8 класів» (6 д. а.).

Для вирішення поставлених завдань та перевірки гіпотези дослідження використовувались такі **методи дослідження**:

теоретичні: метод історичного та логічного підходу, метод системного підходу, аналізу, синтезу, порівняння, індукції та дедукції дозволили з'ясувати та уточнити основні поняття дослідження; теоретичний аналіз наукової літератури, узагальнення педагогічного досвіду й педагогічної практики вчителів дали змогу визначити педагогічні умови, основні шляхи формування та реалізації етнокультурного змісту шкільного курсу історії України в 7–8 класах; *емпіричні*: бесіди, анкетування, педагогічні спостереження та діагностування, аналіз письмових робіт учнів, констатувальний та формувальний експерименти, методи обробки та інтерпретації емпіричних даних були спрямовані на визначення та

обґрунтування експериментальної методичної системи та перевірку її результатів; *педагогічний експеримент* використовувався для перевірки ефективності запропонованої методики реалізації етнокультурного змісту шкільного курсу історії України у 7-8 класах; *метод математичної статистики* застосовувались для опрацювання отриманих даних і встановлення кількісних залежностей між досліджуваними явищами і процесами.

Мету і завдання наукового дослідження виконано.

Наукова новизна й теоретичне значення здобутих результатів дослідження полягає в тому, що

- *вперше узагальнено* та *обґрунтовано* теоретичні підходи до формування етнокультурного змісту курсу історії України у 7-8 класах;

- *визначено і теоретично обґрунтовано* методичні умови реалізації етнокультурного змісту навчального матеріалу шкільного курсу історії України у 7-8 класах;

- *визначено* критерії і показники ефективного впровадження етнокультурного змісту навчального матеріалу шкільного курсу історії України у 7–8 класах; *розкрито* освітній потенціал етнокультурного змісту курсу історії України у 7–8 класах;

- *подальшого розвитку* набули ідеї особистісно-орієнтованого навчання щодо впровадження етнокультурного змісту курсу історії України в 7–8 класах;

- *уточнено* поняття компетентності, відповідно до етнокультурного змісту шкільного курсу історії України в 7–8 класах.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що його матеріали, обґрунтовані узагальнення й висновки можуть бути використані при підготовці підручників, навчальних та методичних посібників з курсів історії, в професійній підготовці та перепідготовці вчителів історії, в подальших наукових розвідках із методики викладання історії, у викладанні курсу методики навчання історії та розробленні спецкурсів для студентів вищих навчальних педагогічних закладів.

Експериментальна база дослідження: Менська районна гімназія (Чернігівська обл.); комунальна установа «Сумська спеціалізована школа I-III ступенів № 7» (м. Суми).

Апробація й упровадження результатів дослідження здійснювалися шляхом опублікування статей, читання лекцій, виголошення доповідей на конференціях, семінарах. Основні положення і результати дослідження оприлюднювалися і обговорювалися на таких заходах як:

- Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми сучасного підручника» (15–16 жовтня 2015р., м. Київ);

- VII Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні наукові дослідження в сучасному світі. Педагогіка» (24–25 жовтня 2015р., м. Переяслав-Хмельницький);

- Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми сучасного підручника» (19 травня 2017р., м. Київ);
- III Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні питання методики викладання суспільних та гуманітарних дисциплін» (22 квітня 2016р., м. Суми);
- Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні питання історії України у III тисячолітті» (22 жовтня 2016р., м. Тернопіль);
- IV Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні питання методики викладання суспільних та гуманітарних дисциплін в умовах розбудови сучасної школи» (30 березня 2017 р., м. Суми);
- Всеукраїнські науково-практична Інтернет-конференція «Успішна інтеграція молоді в суспільство. Досвід, проблеми, перспективи» (17–19 травня 2017р., м. Миколаїв);
- Всеукраїнська науково-практична конференція «Творча спадщина Ігора Герети» (10 червня 2017 р., м. Тернопіль);
- щорічні звітні науково-практичні конференції Інституту педагогіки НАПН України «Зміст і технології шкільної освіти» (м. Київ, 2015, 2016, 2017 роки).

Публікації. Результати дослідження висвітлено в 11 публікаціях, із них: статті – 6, плановий рукопис методичного посібника – 1, тези – 3, методичні рекомендації – 1.

3.4. Ремех Т. О. Методика навчання учнів 9 класу основ правознавства

Актуальність дослідження. Сьогодні завдання української школи є підготування особистості із відповідними знаннями, практичними вміннями й навичками розв'язання конкретних життєвих проблем з позицій права, свідомого ставлення й поваги до закону, неухильного його дотримання, тобто правової компетентності людини.

Трансформація змісту правознавчої освіти є принципово іншим підходом до його відбору та структурування, орієнтованому на кінцевий результат освітнього процесу – формування ключових і правової предметної компетентностей учнів. Це потребує розв'язання низки питань щодо реалізації оновленого змісту та організації навчання правознавства як-от: відбір та застосування форм, методів, технологій і засобів навчання, що мають оптимально розв'язувати завдання компетентісно орієнтованого навчання; готовність учителів до повноцінної реалізації нового змісту освіти; зміна процедур оцінювання навчальних досягнень учнів; упровадження нових підходів до цілевизначення, що мають орієнтуватися на результат, пронизуючи весь процес компетентісного навчання та спрямовуючи спільну діяльність вчителя й учнів.

Шкільна правова освіта спрямована на отримання учнями знань, умінь, навичок, ставлень і ціннісних орієнтацій, що формують їхню адаптивність і

мобільність, спроможність ефективно функціонувати в поліваріантному світі, реалізовувати життєві цілі й плани. Правознавчі предмети і курси не мають на меті підготування професіоналів у галузі права. Основне завдання вчителя правознавства – сформувати в учнів системою відповідних методичних прийомів уміння й навички проведення аналізу та оцінювання суспільних явищ, процесів в українській державі, пропонування способів розв'язання суспільних і життєвих проблем на основі права і законодавства, здійснення самостійного пошуку джерел тощо.

Об'єктивна складність права пов'язана з інформаційною складністю будь-якої правової системи й відображає кількість і якість інформації, яку необхідно засвоїти, вивчаючи цю систему. Вона зумовлена й багатофункціональністю права, яке виконує роль механізму розв'язання конфліктних ситуацій, унормування суспільних відносин, регулятора міжособистісних стосунків, регулює людську поведінку. Суб'єктивна складність права відображає його дидактичну складність, пов'язану з труднощами для навчання-викладання і навчання-учіння.

Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти покладає на шкільну правову освіту такі завдання як-от: розвиток критичного мислення й логіки учнів, здатності розуміти та оцінювати правові явища і процеси, аналізувати різноманітні життєві ситуації з позицій права і закону, спонукати учнів ставити запитання та шукати відповіді на них, формувати правосвідомість учнів та їхню правову культуру, прищеплювати інтерес учнів до права, до свідомого застосування й дотримання правових норм.

Школярі ознайомлюються з правом у 9 класі при вивченні предмета «Основи правознавства» (до 2016-2017 н. р. – «Правознавство. Практичний курс»). Загальною метою навчання учнів основної школи правознавства – це формування позитивного ставлення до права як провідного інституту нормативного регулювання суспільних відносин і найвищої цінності людської цивілізації; ознайомлення учнів з основними галузями права та засвоєння ними чільних правознавчих понять; формування заснованих на правових знаннях системи вмінь і навичок та правового досвіду.

Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки з правознавства передбачають, що учні основної школи повинні вміти: аналізувати та розв'язувати правові ситуації з використанням правових знань та положень нормативно-правових актів, застосовувати засвоєні поняття і вміння під час розв'язування простих життєвих ситуацій та регулювати власну поведінку відповідно до норм права в різних видах правовідносин.

Із позицій компетентнісного підходу мета шкільної правової освіти – формування ключових і правової предметної компетентностей учнів як здатностей цілісно реалізувати на практиці в різних контекстах життя правові знання, вміння й навички, цінності, ставлення та досвід відповідної діяльності. Правова предметна компетентність необхідна для особи настільки, наскільки сприятиме її участі в житті демократичного суспільства, реалізації та свідомому дотриманні прав і свобод людини та її обов'язків.

Досягнення означеної мети потребує як відбору відповідного змісту компетентнісного навчання учнів основ правознавства, так і впровадження нових підходів до організації такого навчання.

Водночас у масовій практиці навчання учнів правознавства компетентнісний підхід досі поступається традиційному навчання, орієнтованому на знаннєву парадигму освіти. Одним із шляхів ефективного розв'язання цієї проблеми може стати надання компетентнісної спрямованості методиці шкільного правознавства, що перетворюватиме її на дієвий інструмент правової освіти школярів.

Констатувальний аналіз стану шкільної правової освіти в Україні дав змогу визначити основні проблеми, що існують в масовій практиці навчання правознавства в основній школі:

- недостатньо розробленоструктуру правової предметної компетентності в навчанні учнів правознавства в основній школі;
- не визначені психолого-педагогічні та методичні умови формування ключових та предметної компетентності учнів в навчанні правознавства;
- потребують розв'язання питання відбору і застосування форм, методів, засобів навчання, що уможливають реалізацію компетентнісного підходу до навчання учнів основної школи правознавства;
- не розроблені критерії та показники оцінювання навчальних досягнень учнів основної школи в умовах компетентнісного навчання;
- існує нагальна потреба методичної допомоги вчителям правознавства щодо реалізації компетентнісно орієнтованого навчання предмета.

Отже, якісні зміни яких потребує сьогодні шкільна правова освіта, необхідність запровадження компетентнісного навчання правознавства учнів основної школи, брак методичної літератури з цих питань обумовлюють необхідність ґрунтовної наукової розробки теоретико-методичним засад компетентнісно орієнтованого навчання правознавства в основній школі.

Перевірялась *гіпотеза дослідження*, яка полягала в тому, що впровадження компетентнісно орієнтованої методики навчання учнів основ правознавства можливе якщо:

- проектування методики навчання учнів правознавства відбувається з переорієнтацією навчання на його результат – підвищення рівня правової освіченості учнів, поєднання набутих правових знань із внутрішньою позицією учнів, розвиток здатності й готовності керуватися правовими знаннями в житті та діяти згідно норм права й положень законодавства, тобто зростання компетентності учня;
- методика навчання ґрунтується на застосуванні форм, методів і засобів навчання учнів, що уможливають реалізацію діяльнісного суб'єкт-суб'єктного підходу, посилення самостійності та активності учня, формування його цінностей та смислів.

Мета дослідження – розробити та теоретично обґрунтувати методику формування правової предметної компетентності учнів основної школи в навчанні правознавства.

Загальна мета і висунута гіпотеза зумовили низку теоретичних і прикладних завдань, які вирішувалися на різних етапах дослідження як-от:

- розробити програму дослідження;
- проаналізувати філософську, психолого-педагогічну та методичну літературу для уточнення поняттєвого апарату дослідження;
- визначити психолого-педагогічні характеристики компетентісно орієнтованого навчання учнів правознавства в ЗНЗ;
- обґрунтувати методичні умови запровадження компетентісного підходу в навчанні учнів основної школи правознавства;
- вивчити стан реалізації компетентісного підходу в навчанні правознавства учнів основної школи, визначити критерії та показники ефективності його запровадження;
- розробити методику формування в учнів основної школи складників правової предметної історичної компетентності;
- теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити компетентісно орієнтовану методику навчання учнів основної школи правознавства, визначити шляхи її впровадження у масову практику;
- підготувати і запровадити в навчальний процес педагогічних ВНЗ та обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти рукопис методичного посібника «Методика навчання учнів 9 класу основ правознавства».

Об'єкт дослідження– навчання правознавства в основній школі.
Предмет дослідження– методичні умови, форми, методи компетентісного навчання учнів основної школи правознавства.

Для розв'язання означених завдань та перевірки гіпотези дослідження використовувались такі **методи дослідження**:

теоретичні: аналіз наукових джерел із проблеми дослідження, синтез, порівняння, моделювання, узагальнення для вивчення стану проблеми у психолого-педагогічній літературі й визначення концептуальних засад дослідження, уточнення сутності та особливостей організації пізнавальної діяльності учнів із правознавства в основній школі в контексті компетентісного підходу; *емпіричні*: анкетування, бесіда, пряме і непряме спостереження, метод експертних оцінок, тестування для з'ясування ефективності застосування розроблених підходів до відбору і реалізації змісту та організації навчання правознавства; *педагогічний експеримент* – для перевірки ефективності розробленого методичного забезпечення навчання учнів правознавства в основній школі; *методи математичної статистики* застосовувалися для опрацювання здобутих показників і встановлення кількісних залежностей між досліджуваними явищами та процесами.

Експериментальна база дослідження: НВК «Святошинська гімназія» (м. Київ), НВК – гімназія № 12 (м. Дніпро), НВК «Харківський колегіум» (м. Харків), КВНЗ КОР «Академія неперервної освіти» (м. Біла Церква).

Мету і завдання наукового дослідження виконано.

Прикладними результатами дослідження є така наукова продукція:

1. Статті у збірниках і фахових журналах, тези науково-практичних конференцій.

2. Рукопис методичного посібника «Методика навчання учнів 9 класу основ правознавства» (6 д. а.).

Наукова новизна й теоретичне значення здобутих результатів дослідження полягає в тому, що у дослідженні:

- *вперше теоретично обґрунтовано* теоретико-методичні засади формування правової предметної компетентності учнів основної школи у навчанні основ правознавства; *схарактеризовано* комплекс навчальних дій та компетенцій, якими мають оволодіти учні під час набуття ними складників правової предметної компетентності (логічної, інформаційної, процесуальної, аксіологічної); перелік видів і форм навчальної діяльності, якими вчителем правознавства забезпечується формування складників правової предметної компетентності учнів; *розроблено* методику та інструменти діагностики рівня сформованості правової предметної компетентності учнів основної школи;

- *проаналізовано* філософську, психолого-педагогічну та методичну літературу для уточнення поняттєвого апарату дослідження, *з'ясовано* стан дослідження проблеми в науково-методичній літературі; *систематизовано* джерела з проблеми дослідження;

- *уточнено* компоненти та основні характеристики правової предметної компетентності; *визначено* психолого-педагогічні характеристики компетентнісно орієнтованого навчання учнів основної школи основ правознавства, теоретичні положення щодо цілевизначення та розроблення компетентнісно орієнтованого підручника з правознавства для основної школи, проектування компетентнісно орієнтованого уроку з правознавства; *досліджено* готовність учителів правознавства до формування правової предметної компетентності учнів основної школи;

- *набули подальшого розвитку* положення про психолого-дидактичні та методичні умови запровадження компетентнісного підходу навчання правознавства в основній школі; методичні засади конструювання системи пізнавальних завдань для учнів із формування та розвитку їхньої правової предметної компетентності; особливості організації пізнавальної діяльності учнів на уроках правознавства та практичних заняттях у контексті компетентнісного навчання.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що: *підготовлено та апробовано* в експериментальних навчальних закладах рукопис методичного посібника «Методика навчання учнів 9 класу основ правознавства». Теоретичні матеріали та висновки дослідження можуть бути використані у практичній діяльності вчителів правознавства, в підготовці майбутніх вчителів правознавства та в навчанні слухачів закладів післядипломної педагогічної освіти.

Очікуваний соціальний ефект упровадження результатів підтеми НДР.

Упровадження результатів дослідження здійснювалося через: 1) оприлюднення на міжнародних і всеукраїнських конференціях та семінарах, у статтях фахових видань, на сайті відділу суспільствознавчої освіти та Інституту педагогіки НАПН України; 2) використання в практиці роботи ЗНЗ та закладів післядипломної педагогічної освіти.

Об'єкти впровадження: загальноосвітні навчальні заклади та заклади післядипломної педагогічної освіти.

Соціальні результати: вдосконалення методики навчання учнів 9 класу основ правознавства на основі компетентнісного підходу; підвищення якості шкільної правової освіти через поліпшення організації навчання основ правознавства на засадах компетентнісного підходу; підвищення рівня навчальних досягнень учнів основної школи з основ правознавства; підвищення професійного рівня вчителів правознавства. Результати дослідження можуть бути використані для створення програм, навчальних і методичних посібників.

Апробація і впровадження результатів дослідження здійснювалися шляхом опублікування статей, читання лекцій, виголошення доповідей на конференціях, семінарах, що дало змогу розкрити основні положення методики навчання учнів основної школи правознавства. Це:

- Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми сучасного підручника» (Київ, 16 червня 2015 р., м. Київ);
- VIII Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми методики навчання історії, правознавства та суспільствознавчих дисциплін» (25-26 листопада 2016 р., м. Харків);
- I Міжнародний освітній форум (2 – 3 березня 2017 р., м. Харків).
- Міжнародна конференція «Сучасні методи викладання та інноваційні технології у вищій освіті: європейський досвід та провідні тенденції» (24 жовтня – 30 жовтня 2017 р., Словаччина - Угорщина - Чехія - Німеччина – Польща);
- Міжнародна конференція «Проблеми сучасного підручника» (17 травня 2017 р., м. Київ);
- IX Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми методики навчання історії, правознавства та суспільствознавчих дисциплін» (17 – 18 листопада 2017 р., м. Харків);
- III Всеукраїнська школа методичного досвіду освітян України «Суспільствознавча освіта в умовах цивілізаційних змін» (17-22 червня 2015 р., м. Миколаїв);
- Всеукраїнська науково-практична конференція «Інноватика суспільствознавчої освіти XXI сторіччя: виклики і шляхи розвитку» (12 – 14 травня 2016 р., м. Київ);
- III Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні питання методики викладання суспільних та гуманітарних дисциплін в умовах розбудови сучасної школи» (22 квітня 2016 р., м. Суми);

- XI Всеукраїнська науково-практична конференція «Україна – країни Сходу в XXI столітті в діалозі мов, культур, педагогічних систем: ціннісні виміри особистості» (27 жовтня 2016 р., м. Київ);
- IV Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні питання методики викладання суспільних та гуманітарних дисциплін в умовах розбудови сучасної школи» (30 березня 2017 р., м. Суми);
- Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція з міжнародною участю «Успішна інтеграція молоді у суспільство: досвід, проблеми, перспективи» (17–19 травня 2017 р., м. Миколаїв);
- Всеукраїнська з міжнародною участю науково-практична конференція «Краєзнавчі музеї Сумщини – центри збереження і використання історико-культурної спадщини» (10 жовтня 2017 р., м. Суми);
- Веб-конференція (он-лайн трансляція) Інституту педагогіки (25–28 серпня 2015 р., м. Київ);
- Веб-конференція (он-лайн трансляція) Інституту педагогіки (29–31 серпня 2016 р., м. Київ);
- Веб-конференція «Учені НАПН України – українським учителям» (28–31 серпня 2017 р., м. Київ);
- Виїзне засідання відділу суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України спільно з вчителями Деснянського району м. Києва «Нові підходи до змісту і методики навчання суспільствознавчих предметів» (26 березня 2015 р., м. Київ);
- Тренінг з методики навчання правознавства для студентів 3 та 4 курсів (27 квітня 2016 р., м. Умань);
- Школа педагогів нової формації (26 квітня 2017 р., м. Тернопіль);
- Науково-практична конференція «Компетентнісний підхід в освіті: сучасні виклики та підходи» (16 травня 2017 р., м. Луцьк);
- Науково-методичний семінар «Компетентнісна парадигма сучасної освіти: практичні шляхи реалізації» (25–27 вересня 2017 р., м. Умань-с. Маньківка);
- щорічні звітні науково-практичні конференції Інституту педагогіки НАПН України «Зміст і технології шкільної освіти» (м. Київ, 2015, 2016, 2017 роки).

Публікації. Результати дослідження висвітлено в 25 публікаціях, із них: статті – 12, методичні посібники – 2 (1 – плановий рукопис, 1 – позаплановий), підручники – 1 (позаплановий), тези – 4, програми – 3, методичні рекомендації – 3.

РОЗДІЛ ІV. РЕЗУЛЬТАТИ ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ ЗА НАКАЗАМИ І ЛИСТАМИ МОН УКРАЇНИ ТА НАПН УКРАЇНИ

Упродовж 2015–2017 рр. на виконання розпорядчих актів МОН України та НАПН України співробітники відділу брали участь:

- у складі робочих груп з оновлення програм з історії (Ю. Б. Малієнко) та основ правознавства (Т. О. Ремех);
- у складі робочих груп із розроблення нових програм для старшої школи – інтегрованого курсу «Історія» (Н. М. Гупан), «Громадянська освіта» (Т. О. Ремех), «Правознавство, профільний рівень» (Т. О. Ремех);
- в експертизі програм з історії та громадянської освіти (О. І. Пометун, Н. М. Гупан, Т. О. Ремех, В. С. Власов, В. Ю. Кришмарел, Ю. Б. Малієнко, П. В. Мороз);
- у рецензуванні дистанційного курсу «Історія України (10–11 класи)» (автори: Петрова Н., Петровська Н., Пахоменко С., Кулешова С.) (Ю. Б. Малієнко);
- в рецензуванні дистанційного курсу «Історія України (6–9 класи)» (автори: Гречка В., Колесниченко Л., Петровська Н., Ісаєнко О., Пахоменко С., Кулешова С.) (П. В. Мороз).

ВИСНОВКИ

Відповідно до поставлених завдань у 2015–2017 рр. в контексті виконання колективної теми співробітниками відділу суспільствознавчої освіти в ході виконання *індивідуальних підтем*:

- **розроблено** методику історії та правознавства у контексті компетентнісного навчання (О. І. Пометун, Н. М. Гупан, В. С. Власов, Т. О. Ремех); методику проведення практичних занять з історії в основній школі (О. І. Пометун, Н. М. Гупан, В. С. Власов); методичні рекомендації вчителям історії з організації дослідницької діяльності учнів у навчанні всесвітньої історії; компетентнісно орієнтовану методику розвитку в учнів основної школи дослідницьких умінь та навичок у навчанні всесвітньої історії (П. В. Мороз, І. В. Мороз); модель сучасного методичного посібника «Методика компетентнісно орієнтованого навчання всесвітньої історії у 7 класі» (Ю. Б. Малієнко); систему прийомів і методів організації компетентнісно орієнтованого навчання історії та правознавства учнів основної школи (О. І. Пометун, Н. М. Гупан, В. С. Власов, Т. О. Ремех, В. Ю. Кришмарел, Ю. Б. Малієнко); систему пізнавальних завдань із формування предметних компетентностей учнів (О. І. Пометун, Н. М. Гупан, В. С. Власов, Т. О. Ремех, Ю. Б. Малієнко, В. Ю. Кришмарел, Т. І. Мацейків, П. В. Мороз, І. В. Мороз); методичні підходи до формування етнокультурних понять у відповідності з логікою вивчення й розкриття історичного навчального матеріалу (Т. І. Мацейків);

- **підготовлено** рукописи методичних посібників: Пометун О. І., Гупан Н. М., Власов В. С. «Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі»; Пометун О. І., Гупан Н. М. «Практичні заняття з історії»; Ремех Т. О. «Методика навчання учнів 9 класу основ правознавства»; Кришмарел В. Ю. «Вивчення питань релігії в курсі історії України в 7-8-х класах»; Малієнко Ю. Б. «Методика компетентнісно орієнтованого навчання всесвітньої історії у 7 класі»; Мороз П. В., Мороз І. В. «Дослідницька діяльність учнів в процесі навчання всесвітньої історії»; Мацейків Т. І. «Методика реалізації етнокультурної складової змісту історії України в 7-8 класах»; рукопис методичних рекомендацій Мороз П. В., Войцеховський Ю. С. «Формування компетентностей учнів основної школи у навчанні всесвітньої історії»;

- **експериментально перевірено** положення робочих варіантів вищезазначених методичних посібників, основні ідеї компетентнісно орієнтованої методики навчання учнів суспільствознавчих предметів;

- **узагальнено** результати експериментальної діяльності;

- **сформульовано** загальні висновки щодо методики компетентнісно орієнтованого навчання історії та правознавства в основній школі, **визначено** перспективи подальшого дослідження цієї наукової проблеми;

- **опубліковано** статті у фахових та наукових виданнях, матеріали конференцій, тези.

Мета дослідження наукової теми досягнута, поставлені завдання виконані. Виконання цих завдань складає важливе теоретичне підґрунтя для створення у відділі суспільствознавчої освіти за період реалізації планової теми зразків сучасних методичних посібників нового покоління, орієнтованих на формування й розвиток в учнів ключових і предметних (історичної та правової) компетентностей. Наявним психолого-педагогічним ефектом досліджень можна вважати поступову зміну орієнтирів значної маси українських вчителів історії та правознавства щодо мети, завдань та змісту шкільної історичної та правової освіти в основній школі та запровадження активного та інтерактивного навчання учнів, орієнтованого на формування їхніх компетентностей.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Викладені вище результати виконання планової науково-дослідної роботи дозволяють визначити напрями подальших досліджень та міркувань. Зокрема, на нашу думку, необхідним є:

- пошуки шляхів реального узгодження освітніх потреб учня в навчанні історії та правознавства з потребами суспільства і держави;
- визначення подальших перспектив розвитку змісту і методики навчання окремих суспільствознавчих предметів як відповіді на виклики суспільства XXI століття;
- розробка нового Державного стандарту і навчальних програм з окремих предметів галузі у відповідності до обґрунтованих у результатах дослідження підходів;
- визначення принципів та шляхів встановлення внутрішньопредметних, міжкурсних та міжпредметних зв'язків, інтегрування на цій основі окремих суспільствознавчих курсів і предметів в цілому та реалізація їх у навчальних програмах;
- пошук шляхів подальшого розвантаження навчальних програм від зайвої інформативності та перехід до компетентнісної парадигми оцінки якості та результатів освіти;
- запровадження зазначених вище концептуальних засад навчання історії, правознавства та громадянської освіти під час створення підручників;
- визначення підходів до поєднання освітнього потенціалу інноваційних технологій навчання і предметного змісту галузі;
- системне запровадження у навчальний процес технологій розвитку критичного мислення учнів та інтерактивного навчання;
- удосконалення моделі професійної підготовки вчителя історії та правознавства в контексті компетентнісного підходу до навчання та реалізація такої підготовки;
- визначення системи короткострокових, середньострокових та довгострокових заходів щодо запровадження цих змін на наступні роки.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ

Статті:

1. Власов В. Готуємося до ЗНО–2017, або Ще раз про пам'ятки архітектури та образотворчого мистецтва з історії України, обов'язкові для розпізнавання абітурієнтами // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2016. – № 9. – С. 21–38.
2. Власов В. Завдання для перевірки вмінь розпізнавати пам'ятки архітектури та образотворчого мистецтва // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2017. – № 1–2. – С. 17–31.
3. Власов В. Завдання для перевірки вмінь розпізнавати факти (події, явища, процеси) за візуальними історичними джерелами // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2017. – № 3. – С. 30–48.
4. Власов В. Писемні джерела на уроках історії України у 8 класі як засіб модернізації навчального процесу // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2016. – № 6–7. – С. 10–12.
5. Власов В. С. Методика проведення практичних занять з історії України у 7 класі // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2015. – № 7–8. – С. 40–47; № 9. – С. 39–43.
6. Власов В. Ще раз про дидактичні ігри на уроках історії України у 7 класі (за матеріалами посібника «Методика викладання курсу. Історія України. 7 клас») // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2016. – № 3. – С. 11–19.
7. Власов В. Як провести компетентнісно орієнтований урок. Методика викладання курсу «Історія України. 9 клас» // Бібліотека журналу «Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання». – 2017. – № 1. – С. 3–5.
8. Власов В.С. Новий підручник з історії України для 7 класу // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2015. – № 3. – С. 21–30.
9. Войцеховський Ю.С. Вивчаємо Всесвітню історію (9 кл.) Початковий етап // «Історія в школі». – 2015 – №7–8. – С. 24–27.
10. Войцеховський Ю.С. Основні лінії історичного розвитку Нового Часу (9кл.). – // «Історія в школі». – 2015. – № 9–10. – С. 28–34.
11. Войцеховський Ю.С., Яворська Ю.Л. Важко польській родині на Україні (польською мовою) // «Історія в школі». – 2015. – № 9–10. – С. 24–29.

12. Гупан Н. М. Деякі суперечності змісту шкільного навчального курсу «Історія України» (7 клас) / Н. Гупан // Український педагогічний журнал. – 2015. – № 1. – С. 119–125.
13. Гупан Н. М. Книга яка буде цікава та корисна науковцю / Н. Гупан // Український педагогічний журнал. – 2017. № 3. – С.156–158.
14. Гупан Н. М. Підручник з яким цікаво працювати: про нову навчальну книжку з Історії України для семикласників / Н. Гупан // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2015. – № 4. – С. 18–28.
15. Гупан Н. М. Розбудова методичного апарату шкільних підручників у вітчизняному дослідницькому полі модерної доби / Н. Гупан // Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць [Ред. кол.; Голов. ред. – О. М. Топузов]. – К.: Педагогічна думка, 2015. – Вип. 15. – Ч. 1. – С. 167–177.
16. Гупан Н. М., Пометун О. І. Розвиток змісту вітчизняного підручника з історії за часів незалежної України / Н. Гупан, О. Пометун // Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky. – 2017. – № 5/3. – С. 88–93.
17. Гупан Н., Пометун О. Розвантаження чи ускладнення: деякі міркування щодо змісту навчальної програми з історії України для 8-го класу / Н. Гупан, О. Пометун // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2015. – № 6–7. – С. 2–7.
18. Гупан Н. М. Проблеми хронології в сучасних історико-педагогічних дослідженнях / Н. Гупан, О. Пометун // Український педагогічний журнал. – 2016. – № 1. – С. 116–121.
19. Кришмарел В. Підручники з історії України для 8 класу: аналіз релігієзнавчого складника / В. Кришмарел // Проблеми сучасного підручника. – Вип. 18. – С. 144–151.
20. Кришмарел В. Сакральні зображення: сутнісні характеристики для загальноосвітнього використання // Науковий щорічник «Історія релігій в Україні» / За заг. ред. М. Капралія, О. Киричук, І. Орлевич / Інститут української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди; КЗ ЛОР «Львівський музей історії релігій». – Вип. 27. – Львів: «Логос», 2017. – С. 673–680.
21. Кришмарел В. Ю. До питання про узгодження типологізацій відносин між державою, релігійними організаціями та освітою В. Кришмарел // Софія : Гуманітарно-релігієзнавчий вісник. – №2 (4)/2015. – С. 34–38.
22. Кришмарел В. Ю. К определению религиозной компетентности / В. Ю. Кришмарел // Религия и История: материалы V Международной научно-практической конференции, Минск, 20–22 апреля 2017 г. – Минск, Издательство БГУ, 2017. – С. 244–249.
23. Кришмарел В. Ю. Оригінал-макети підручників з історії України для 7 класу: релігієзнавча складова // Проблеми сучасного підручника : зб.

- наук. праць / [ред. кол. ; голов. ред. – О. М. Топузов]. – К. : Педагогічна думка, 2015. – Вип. 15. – Ч. 1. – С. 299–309.
24. Кришмарел В. Ю. Релігієзнавча компетентність у загальноосвітніх навчальних закладах: актуальність, генетика, складники / В. Ю. Кришмарел // Український педагогічний журнал. – №3, 2016. – С. 66–74.
 25. Кришмарел В. Ю. Релігієзнавчий складник у формуванні предметної історичної компетентності учнів ЗНЗ [Електронний ресурс] / В. Кришмарел // Релігія та соціум. – 2016. – № 3–4. – С. 197–202.
 26. Кришмарел В. Ю. Релігійна культура як складник історії: основні поняття / В. Ю. Кришмарел // Український педагогічний журнал. – № 4, 2017. – С.
 27. Кришмарел В., Севастьянова Д. Методичні рекомендації до вивчення питань Голокосту на уроках історії у загальноосвітніх навчальних закладах / В. Кришмарел, Д. Севастьянова // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання : Науково-методичний журнал. – № 9–10 (69), 2017. – С. 32–37.
 28. Малієнко Ю. та ін. Синхроністична таблиця як засіб інтегрування знань досягнення людства: від найдавніших часів до сьогодення / Л. Величко, Ю. Малієнко, Ю. Мельник та ін. // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання, 2017/1-2. – С.
 29. Малієнко Ю. Б. Конкурс «Учитель року – 2016»: Postfactum / Ю. Малієнко // Історія і суспільствознавство в школах України: Теорія та методика навчання. – № 5. – 2016. – С. 16–17.
 30. Малієнко Ю. Б. Матеріальний і духовний світ європейського Середньовіччя / Ю. Малієнко // Історія і суспільствознавство в школах України: Теорія та методика навчання. – № 5– 2016. – С. 21–26.
 31. Малієнко Ю. Б. Нові підходи до формування змісту підручника «Історія Середніх віків» (7 клас) / Ю. Малієнко // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / [ред. кол.; голов. ред. – О. М. Топузов]. – К. : Педагогічна думка, 2015. – Вип. 15. – Ч. 1. – С. 335–344.
 32. Малієнко Ю. Б. Теорія і практика компетентнісного навчання всесвітньої історії у 7 класі / Ю. Малієнко // Український педагогічний журнал. – № 4, 2017. – С.
 33. Малієнко Ю. Б. Формування загальнокультурної компетентності семикласників засобами підручника всесвітньої історії / Ю. Малієнко // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / [ред. кол. ; голов. ред. – О. М. Топузов]. – К.: Педагогічна думка, 2017. – Вип. 18. – С. 70–79.
 34. Малієнко Ю. Б. Формування історичної компетентності засобами підручника з історії Середніх віків / Ю. Малієнко // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / [ред. кол.; голов. ред. – О. М. Топузов]. – К. : Педагогічна думка, 2016. – Вип. 16. – С. 203–212.

- 35.Малієнко Ю.Б. Європейські держави в добу Середньовіччя. Країни басейну Середземномор'я/ Ю. Малієнко //Історія і суспільствознавство в школах України: Теорія та методика навчання. – № 5. – 2016.– С. 21–26.
- 36.Малієнко Ю.Б. Європейські держави в добу Середньовіччя. Священна Римська імперія. З циклу «Методика вивчення Середньовіччя». Всесвітня історія, 7 клас / Ю. Малієнко //Історія і суспільствознавство в школах України: Теорія та методика навчання. – № 3. – 2016.– С. 6–10.
- 37.Малієнко Ю.Б. Європейські держави в добу Середньовіччя. Франція. Англія. З циклу «Методика вивчення Середньовіччя». Всесвітня історія, 7 клас / Ю. Малієнко //Історія і суспільствознавство в школах України: Теорія та методика навчання. – № 1–2.– 2016. – С. 7–14.
- 38.Малієнко Ю.Б. Середньовічний світ Західної Європи. Нова структура суспільства і теорія трьох станів. Роль християнської церкви в становленні середньовічного суспільства. З циклу «Методика вивчення Середньовіччя» / Ю. Малієнко// Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2015. – № 4.– С.37–42.
- 39.Малієнко Ю.Б. Становлення середньовічної Європи. Перші середньовічні держави. Візантійська імперія. Арабський Халіфат. З циклу «Методика вивчення Середньовіччя» / Ю. Малієнко// Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2015. – № 3.– С. 31–38.
- 40.Малієнко Ю.Б. Становлення середньовічної Європи. Утворення «варварських королівств». Імперія Карла Великого. З циклу «Методика вивчення Середньовіччя» / Ю. Малієнко// Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2015. – № 1–2. –С. 28–33.
- 41.Мацейків Т.І. Підходи до формування етнокультурної компетентності учнів 7-8 класів на уроках історії України /Т.Мацейків//Теоретичні питання культури, освіти та виховання:Зб.наук.праць.–Вип.–54 /за ред. –проф.Матвієнко О.В.,укл.канд.пед.наук,доц.Кудіна В. В. – К.:Вид.центр КНЛУ,2016. – С.94–97.
- 42.Мацейків Т.І. Теоретико-методичні засади реалізації етнокультурної складової змісту історії України у 7-8 класах/Т.Мацейків//Актуальні наукові дослідження в сучасному світі:Зб.наук. праць. – Переяслав-Хмельницький. – 2015. – Вип.7, ч.3. – С.91–96.
- 43.Мацейків Т.І. Формування компетенції учнів в етнокультурній сфері засобами шкільної історії /Т.Мацейків//Теоретичні питання культури,освіти та виховання:Зб. наук. праць. – Вип.52/за ред. – проф.Матвієнко О.В.,укладач –канд.пед.наук,доц.Кудіна В. В. – К.:Вид.центр КНЛУ,2015. – С.122–125.
- 44.Мацейків Т.І.Етнокультурна спрямованість шкільної освіти /Т. Мацейків//Сучасна наука і практика. – К.:ГО «Інститут інноваційної освіти», 2017. – С.35–38.

- 45.Мацейків Т.І.Методика навчання етнокультурній історії України у7-8 класах/ Т.Мацейків//Сучасна наука:теорія і практика:Зб.наук.праць. – К.:ГО «Інститут інноваційної освіти», 2016. – С.26–31.
- 46.МацейківТ.І. Культурологічна освіта в загальноосвітній школі/Т. Мацейків//Теоретичні питання культури, освіти та виховання:Зб.наук.праць. – Вип.55/за ред. проф.Матвієнко О.В.,укл.канд.пед.наук, доц. Кудіна В.В. – К.:Вид.центр КНЛУ,2017. – С.88–92.
- 47.Мороз П. В. Використання реклами як історичного джерела в шкільних підручниках історії: методика роботи в умовах дослідницького навчання / П. В. Мороз, І. В. Мороз // Проблеми сучасного підручника. – 2017. – Вип. 18. – С. 105–117.
- 48.Мороз П. В. Обговорюємо проблеми сучасного підручника / Тетяна Миколаївна Засекіна, Петро Володимирович Мороз // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2015. – № 1. – С. 3–4.
- 49.Мороз П. В. Реалізація дослідницького підходу в шкільному підручнику історії (на прикладі підручника «Всесвітня історія. Історія України» для учнів 6 класу) / П. В. Мороз, І. В. Мороз // Проблеми сучасного підручника. – 2015. – Вип. 15 (2). – С. 53–66.
- 50.Пометун Е.И. Новые направления в современном образовательном процессе Украины/ Адукація і виховання. Наукова-тэарэтычны і навукова-метадычны часопіс Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь. – Май, 2016.– № 5 (293).
- 51.Пометун О. І., Гупан Н. М. Конструирование школьного учебника истории в контексте компетентностно ориентированной парадигмы образования / О. Пометун, Н. Гупан // Адукацыя і выхаванне. Наукова-тэарэтычны і навукова-метадычны часопіс Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь – 2017. – № 7. – С. 58–65.
- 52.Пометун О. Новий курс з громадянської освіти – відповідь на виклики часу/ О. Пометун // Історія і суспільствознавство в школах України. – № 1. – 2015.– С.24–29.
- 53.Пометун О. Ваня заговорив, або Деякі міркування з приводу апробації нового навчального курсу // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2015. – № 1–2. – С. 2–6.
- 54.Пометун О., Гупан Н. Використання кооперативного навчання учнів у загальноосвітній школі в Україні: практика і проблеми / О. Пометун, Н. Гупан // ScientificLetterofAcademicsocietyofMichalBaludansky. –2017.–№ 5/2.–С.88–92.
- 55.Пометун О., Сущенко І. Як розвивати критичне мислення учнів / О. Пометун, І. Сущенко //Заступник директора школи. – 2017. –№ 8 (серпень 2017). – С.10–19.
- 56.Пометун О.І. Вимоги до конструювання компетентнісно орієнтованого підручника з історії (до 25 років НАПН збірка)

57. Пометун О.І. Організація кооперативного навчання учнів: про що варто пам'ятати / О. Пометун // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2015. – № 4. – С. 18–28.
58. Пометун О.І. Принципи конструювання підручника історії з позиції системного підходу/ О. Пометун // Проблеми сучасного підручника. Вип.17. – С. 388-402.
59. Пометун О.І. Реалізація компетентнісного і діяльнісного підходів у сучасному підручнику історії/ О. Пометун // Український педагогічний журнал. – 2015. – № 1. – С. 15–18.
60. Пометун О.І. Система пізнавальних завдань у компетентнісно орієнтованому підручнику історії / О. Пометун // Проблеми сучасного підручника. – Вип. 15, ч. 2. – Київ, 2015. – С. 186-197.
61. Пометун О.І. Система пізнавальних завдань як важлива складова сучасного підручника з історії / О. Пометун // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2015. – № 9. – С. 34–39.
62. Пометун О.І. Сущность компетентностного подхода и его внедрение в школах Украины/ О. Пометун // Адукація і виховання. Навукова-тэарэтычны і навукова-метадычны часопіс Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь. – 2017. – № 3. – С.43–50.
63. Пометун О.І., Малієнко Ю.Б. Нове у підручникотворенні, або як не помилитися, обираючи підручник з історії/ О. Пометун, Ю. Малієнко // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання, 2015. – № 3. – С. 17–20.
64. Ремех Т. О. Практичні заняття з правознавства: методичний аспект / Т. Ремех // Український педагогічний журнал. – №4, 2016. – С. 43–51.
65. Ремех Т. Особливості навчання учнів правознавства у 2016/2017 навчальному році / Т. Ремех // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2016. – № 9, вересень. – С. 39–45.
66. Ремех Т. Як підготуватися й провести практичні заняття в старшій школі / Т. Ремех // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2016. – № 11, листопад. – С. 34–36.
67. Ремех Т. Роль і місце цілепокладання в компетентнісно орієнтованому навчанні учнів правознавства / Т. О. Ремех // Історія в рідній школі. – 2015. – №10. – С. 23–25.
68. Ремех Т.А. Практико-ориентированное обучение учеников правоведению в Украине – от образовательной программы «Street Law» до предмета «Правоведение. Практический курс» // Инновационные подходы к развитию образования и воспитания. В 2 книгах. К.1 : монографія / авт. кол. Смирнов Е.И., Ремех Т.А., Мочалова Л.Н. и др. – Одесса : КУПРИЕНКО СВ, 2015. –156 с. – С.68–89.

69. Ремех Т.О. Компетентнісно орієнтований підручник із основ правознавства / Т.О.Ремех // Проблеми сучасного підручника. – Вип.19. – Київ, 2017. – С. 299-309.
70. Ремех Т.О. Компоненти і прояви правової предметної компетентності учня // Народна освіта. – №3 (27), 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.narodnaosvita.kiev.ua
71. Ремех Т.О. Реалізація внутрішньопредметних зв'язків у шкільних підручниках із правознавства. / Т.О.Ремех // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / [ред. кол.; наук. ред. – О. М. Топузов]. – К. : Педагогічна думка, 2015. – Вип. 15. – Ч. 2. – 378 с. – С. 209–220.
72. Ремех Т.О. Новий підручник із правознавства як засіб розвитку правової компетентності учнів // Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми методики навчання історії, правознавства та суспільствознавчих дисциплін» [упоряд. Г.Г. Яковенко]. – Х., 2017. – 121 с. – С. 99–104.
73. Moroz P. V. The use of caricatures in the school textbooks of world history (methodology of research-based studying) / P. V. Moroz, I. V. Moroz // Проблеми сучасного підручника. – 2016. – Вип. 17. – С. 241–257.
74. Moroz P. V. Conceptual bases of the research activity in the process of teaching world history at the secondary school / P. V. Moroz, I. V. Moroz // Український педагогічний журнал. – 2015. – №3. – С. 102–115.
75. Moroz P. V. Functions of a history textbook for school in terms of research-based training / P. V. Moroz, I. V. Moroz // Проблеми сучасного підручника. – 2016. – Вип. 16. – С. 223–236.
76. Remekh T. Potential capacity of the Law practical course in the schoolchildren's legal education / Т.О.Ремех // Освіта та розвиток обдарованої особистості. Серії «Педагогіка» та «Психологія». – № 12 (43) (грудень), 2015. – С.5–8.
77. Remekh T.O. On the structure of the pupil's law subject competence // SWorld Journal VolJ21508. – November, 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sworldjournal.com/e-journal/j21508.pdf>. – С. 8–13.
78. Remekh Tetyana. A modern Law textbook : what is like. – Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky. – Volume 5. – No. 5A, 2017. – P. 108–110.

Тези:

1. Власов В. Прийоми опрацювання дискусійних і вразливих питань в навчанні історії як чинник формування аксіологічної компетентності / В. Власов // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2017 рік. – К.: Інститут педагогіки, 2017. – С. 91-92.
2. Власов В. С. Картографічні вміння як складник просторової компетентності. Формування картографічних умінь на уроках історії /

- В. Власов // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2015 рік. – К.: Інститут педагогіки, 2015. – С. 176–178.
3. Войцеховський Ю. С. Особливості впровадження компетентнісного підходу в навчанні всесвітньої історії (9 кл.) у загальноосвітній середній школі / Ю. Войцеховський // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2015 рік. – К.: Інститут педагогіки, 2015. – С. 187–188.
 4. Гупан Н. М. Компетентнісно орієнтовані пізнавальні завдання у навчальному процесі з історії / Н. Гупан // Тези доповідей всеукраїнської науково-практичної конференції «Інноватика суспільствознавчої освіти ХХІ сторіччя: виклики і шляхи розвитку» (м. Миколаїв, 12–14 травня 2014 р.). – Миколаїв, МНУ ім. В. Сухомлинського. – 2016. – С. 20–21.
 5. Гупан Н. М. Система компетентнісно орієнтованих пізнавальних завдань на уроці історії / Н. М. Гупан // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2015 рік: наукове видання. – К.: Інститут педагогіки, 2015. – С. 175–176.
 6. Кришмарел В. Релігієзнавча компетентність: до визначення поняття / В. Кришмарел // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2016 рік. – К.: Інститут педагогіки, 2016. – С. 129–130.
 7. Кришмарел В. Релігієзнавча складова в курсі історії України у 7-8 класах / В. Кришмарел // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2015 рік. – К.: Інститут педагогіки, 2015. – С. 179–181.
 8. Кришмарел В. Ю. Питання релігієзнавства в курсі історії в ЗНЗ: актуалізація / В. Кришмарел // Філософія. Людина. Сучасність [Текст]: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, присвяченої 80-річчю заснування Донецького університету (м. Вінниця, 4–5 квітня 2017 р.): тези доповідей / за заг. ред. проф. Р. О. Додонова. – Вінниця: ФОП Корзун Д. Ю., 2017. – С. 185–187.
 9. Кришмарел В. Ю. Релігієзнавчий складник в курсі історії України у ЗНЗ / В. Ю. Кришмарел // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2017 рік. – К.: Інститут педагогіки, 2017. – С. 92–93.
 10. Кришмарел В. Ю. Релігієзнавчий складник у формуванні предметної історичної компетентності учнів ЗНЗ (на прикладі історії України для 7 класу) / В. Ю. Кришмарел // Суспільство, держава і церква у спектрі міждисциплінарних досліджень : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. Конференції (Хмельницький, 9–10 вересня 2016 р.). – Хмельницький : ХНУ, 2016. – С. 50–52.

- 11.Малієнко Ю. Б. Візуальні джерела підручника всесвітньої історії (7 клас) як носії інформації про цивілізаційну значущість Середньовіччя / Ю. Малієнко // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2017 рік. – К.: Інститут педагогіки, 2017. – С. 93-94.
- 12.Малієнко Ю.Б. Основні вимоги до підручника з історії Середніх віків / Ю. Малієнко // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2015 рік: наукове видання – К.: Інститут педагогіки, 2015. – С. 181-182.
- 13.Малієнко Ю. Б. Практичні заняття як форма реалізації діяльнісного підходу в навчанні історії / Ю. Малієнко // Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції «Інноватика суспільствознавчої освіти ХХІ сторіччя: виклики і шляхи розвитку» (12–14 травня 2016 року). – С.37.
- 14.Мацейків Т.І Формування компетенції учнів в етнічній сфері в процесі здобуття історичних знань/Т.Мацейків//Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки за 2015р.–К.:Педагогічна думка.–2015. – С.182–184.
- 15.Мацейків Т.І. Формування етнокультурної компетентності учнів на уроках історії України в 7-8 класах/ Т.Мацейків //Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки за 2017р. – К. : Педагогічна думка, 2017. – С. 94-95.
- 16.Мацейків Т.І.Особливості реалізації етнокультурної складової на уроках історії України в 7-8класах/Т.Мацейків//Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки за2016р.– К.:Педагогічна думка.–2016. – С.135–136.
- 17.Мороз І. В. Особливості роботи з історичними джерелами в умовах дослідницького навчання / І. В. Мороз // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2017 рік. – К.: Інститут педагогіки, 2017. – С. 96-97.
- 18.Мороз І. В. Проблеми відбору та структурування змісту навчання всесвітньої історії в основній школі в контексті дослідницького навчання / І. В. Мороз // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2015 рік. – К.: Інститут педагогіки, 2015. – С. 190–192.
- 19.Мороз І. В. Роль учителя в організації дослідницької діяльності учнів у навчанні історії в основній школі / І. В. Мороз // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2016 рік. – К.: Інститут педагогіки, 2016. – С. 135–136.
- 20.Мороз П. В. Дослідницькі завдання як засіб формування предметної компетентності учнів на уроках всесвітньої історії / П. В. Мороз // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2017 рік. – К.: Інститут педагогіки, 2017. – С. 95-96.

21. Мороз П. В. Компетентнісно-діяльнісний підхід до побудови дослідницьких завдань з історії / П. В. Мороз // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2016 рік. – К.: Інститут педагогіки, 2016. – С. 132–133.
22. Мороз П. В. Концептуальні засади дослідницької діяльності в процесі навчання всесвітньої історії в основній школі/ П. В. Мороз // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2015 рік. – К.: Інститут педагогіки, 2015. – С. 184–185.
23. Пометун О. І. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії / О. Пометун //Тези доповідей всеукраїнської науково-практичної конференції «Інноватика суспільствознавчої освіти ХХІ сторіччя: виклики і шляхи розвитку» (м.Миколаїв, 12-14 травня 2014 р.).- Миколаїв, МНУ ім. В.Сухомлинського. - 2016. – С.49
24. Пометун О.І.Концептуальні засади компетентнісно орієнтованої методики навчання історії в основній школі[Текст] / О.І.Пометун // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2015 рік: наукове видання. – К. : Інститут педагогіки. 2015. – С. 173-175.
25. Пометун О.І. Шкільний підручник з історії як інструмент розвитку критичного мислення учнів [Текст] / О.І.Пометун // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2016 рік: наукове видання. – К. : Інститут педагогіки. 2016. – С. 124-125.
26. Пометун О.І. Як розвинути в учнів ставлення та аксіологічні уміння учнів [Текст] / О.І.Пометун // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2017 рік: наукове видання. – К. : Інститут педагогіки. 2017. – С. 89-90.
27. Ремех Т.О. Компетентнісний підхід до навчання учнів правознавства / Т. Ремех // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2015 рік: наукове видання. – К. : Інститут педагогіки. 2015. – С. 172-173.
28. Ремех Т.О. Компетентнісно орієнтований підручник із основ правознавства / Т. Ремех //Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2017 рік: наукове видання. – К. : Інститут педагогіки. 2017. – С.88-89.
29. Ремех Т.О. Навчання прав людини як складник шкільної суспільствознавчої освіти / Т. Ремех // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2016 рік: наукове видання. – К. : Інститут педагогіки. 2016. – С. 134-135.
30. Ремех Т.О. Права людини як освітній компонент шкільного курікулуму / Т. Ремех // Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції «Інноватика суспільствознавчої освіти ХХІ сторіччя: виклики і шляхи розвитку» (12 – 14 травня 2016 року). – С.53.

31. Pometun O. I. Shifting gears: Transforming a school into a hub for community development; Creating opportunities for teacher competence development//Tallinn conference brochure, p. 4-5. - The Learning Teacher Network journal. –Коддоступу: <http://www.learningteacher.eu/tallinn-conference-brochure>.

Методичні рекомендації:

1. Суспільствознавчі предмети. 5–11 класи: методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу в 2015/2016 навчальному році з коментарем провідних фахівців / Топузов О.М., Пометун О.І., Власов В. С., Малієнко Ю.Б., Мороз П.В., Ремех Т.О., Кришмарел В.Ю. – Х. : Видавництво «Ранок», 2015. – 96 с.
2. Експертиза шкільних підручників: інструктивно-методичні матеріали для експертизи електронних версій проектів підручників для учнів 8 класів загальноосвітніх навчальних закладів [посібник] / за заг. ред. О.М.Топузова, Н.Б. Вяткіної – К. : Педагогічна думка, 2016.–С.
3. Суспільствознавчі предмети. 5-11 класи : методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу в 2015/2016 навчальному році з коментарем провідних фахівців. – Харків : Видавництво «Ранок», 2016. – 176 с.
4. Історія. Правознавство: методичні рекомендації МОН України щодо організації навчального процесу в 2017/2018 навчальному році; оновлені на компетентнісній основі навчальні програми для 5-9-х класів ЗНЗ; методичні коментарі провідних науковців щодо впровадження ідей Нової української школи. – К.: УОВЦ «Оріон», 2017. – 128 с.

Рукописи методичних посібників:

1. Пометун О. І., Гупан Н. М. «Практичні заняття з історії».
2. Пометун О. І., Гупан Н. М., Власов В. С. «Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі».
3. Ремех Т. О. «Методика навчання учнів 9 класу основ правознавства».
4. Кришмарел В. Ю. «Вивчення питань релігії в курсі історії України в 7–8 класах».
5. Малієнко Ю. Б. «Методика компетентнісно орієнтованого навчання всесвітньої історії у 7 класі»,
6. Мороз П. В., Мороз І. В. «Дослідницька діяльність учнів в процесі навчання всесвітньої історії».
7. Мацейків Т. І. «Методика реалізації етнокультурної складової змісту історії України в 7–8 класах».

Рукопис методичних рекомендацій:

1. Мороз П. В., Войцеховський Ю. С. «Формування компетентностей учнів основної школи у навчанні всесвітньої історії».

Позапланові:**Навчальні програми:**

1. Пометун О.І., Ремех Т. О. Навчальна програма «Правознавство. Практичний курс» (9 клас) (оновлена редакція 2015 року) // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2015. – № 9. – С. 28-33.
2. Основи правознавства. 9. клас : Програми для загальноосвітніх навчальних закладів / Т. О. Ремех, О. Муза, Р. Євтушенко, В. Сутковий, Т. Зорнік, Л. Лоха, В. Силенко // Історія. Правознавство : методичні рекомендації МОН України щодо організації навчального процесу в 2017/2018 навчальному році; оновлені на компетентнісній основі навчальні програми для 5–9 класів ЗНЗ; методичні коментарі провідних науковців щодо впровадження ідей Нової української школи. – К. : УОВЦ «Оріон», 2017. – С. 88–94.
3. Правознавство. Навчальна програма. Профільний рівень, 10-11 кл. / Т. О. Ремех та ін. [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html>.
4. Всесвітня історія. Навчальна програма. 8 кл. / Ю. Б. Малієнко та ін. [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html>.
5. Всесвітня історія. Навчальна програма. 9 кл. / Ю. Б. Малієнко та ін. [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html>.
6. Правознавство. Навчальна програма. Рівень стандарту, академічний рівень, 10 кл. / Т. О. Ремех та ін. [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html>.

Підручники, посібники:

1. Власов В.С. История Украины. Учебник для 8-го класса общеобразовательной школы – К. : «Генеза», 2016. – 256 с.
2. Власов В.С. Історія України. 8 клас. Зошит для контрольних і практичних робіт. – К.: Генеза, 2016. – 48 с.

3. Власов В.С. Історія України. 8 клас. Робочий зошит. – К. : Генеза, 2016. – 96 с.
4. Власов В.С. Історія України. Підручник для 8-го класу загальноосвітніх навч. закладів. – К. : «Генеза», 2016. – 256 с.
5. Власов В.С. Історія України. Підручник для 9-го класу загальноосвітніх навч. закладів. – К.: «Літера», 2017. – 304 с.
6. Власов В.С., Савко О.В. Історія України. Всесвітня історія. 8 клас. Тестовий контроль. – К. : Літера, 2016. – 144 с.
7. Гупан Н. М. Пометун О. І. Історія України. Підручник для 8-го класу загальноосвітніх шкіл./Н.М.Гупан, Пометун О. І., І.І.Смагін.- Х. : Фоліо, 2016. – 320 с.
8. Гупан Н. Н., Пометун Е. И. История Украины. Учебник для 8-го класса общеобразовательной школы./Н.М.Гупан, Пометун Е. И., И.И.Смагин. – Х. : Фоліо, 2016. – 320 с.
9. Пометун О., Власов В. Практичний довідник учителя історії / Бібліотека журналу «Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання». – 2015. – № 2 (10))липень – грудень). – 96 с.
10. Історія України: підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О.Пометун, Н.Гупан, І.Смагін. – К.: УОВЦ «Оріон», 2017. – 288 с.
11. Основи правознавства: підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. /Т.Ремех, О.Пометун. – К. : Літера, 2017. – 224 с.
12. Ремех Т.О. Основи правознавства. 9 клас. Тестовий контроль знань / Т.О.Ремех. – Київ : Літера ЛТД, 2017. – 122 с.

Усього публікацій:

Планові:

79 статей, із них: 30 – фахові наукометричні видання, 10 – фахові, 8 – іноземні, 31 – не фахові видання;

31 теза;

4 методичні рекомендації (загальноінститутські);

1 плановий підручник (за попередньою НДР).

7 рукописів методичних росібників;

1 рукопис методичних рекомендацій.

Позапланові:

6 програм, 6 підручників, 1 посібник для вчителів, 4 зошити (робочі, тестові, контрольні).